

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээп

ШЫН

№ 68
(18188)

2012 чылдың
июнь 21,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Бүгү делегейниң маңы – 2012

НАЙЫРАЛДЫҢ, ТАЙБЫҢНЫҢ ДЕМДЭЭ

«Бүгү делегейниң аяннажылгазының маңы» деп делегей ергелиг төлөвилелге Тыва Республика база киржир аас-кежиктиг олган. Бо факел (чырыткы) эстафетазы 1987 чылдан тура эгелээн. Үдүн делегейниң чоннары чаңгыс аай сеткилдиг, эп-найыралдыг, дур-дедир харылзаазы быжыг база кадык-чаагай чуртталгаже үткүлдүг болзун дээш мындыг хевирлиг хемчегни эрттирип турар. Стафетаны эрттирер дугайында үзел-бодалды делегейниң илдингир дээн кижилери XIV Далай-Лама Башкы, Диана кадын, ереза ие дээш, оон-даа өскелер деткээн.

июнь 20-де «Сүбедей» спорт комплекси чанынга эстафетаның киржикчилери биле ужуражып, оларны дараазында оруунче үдээри-биле Тываның чулары, аныяктары, өөреникчилери аш сонуургалдыг кижилер чыгып и. Аңаа Кызыл хоорайның Баштыңы Тунев, ТР-ниң спорт болгаш тар херектериниң талазы-биле сайыт кыс Ондар солун болгаш ажыктыг үшкүннүң киржикчилеринге база аларынга байыр чедирип, делегейге болгаш аас-кежик турар болзун деп

күззэннер.

Айдыс Сундуй, Кызыл хоорайның мэриязының спорт болгаш аныяктар талазы-биле херектер департаментиниң удуртукчузу:

— Бо факел эстафетазының эртер оруун ийи аңгы бөлүккө чарган. Бирээзи — Европа чурттарын, а ийигизи Азия, Оожум Океан девискээрлерин таварып эртер. Аңаа шупту 140 ажыг чурттар киржир. Азия, Оожум океанның девискээрлеринге факел эстафетазының эртер оруунун эгези Чаа Зеландияның төвү Окленд хоорайга 2012

чылдың март 5-те салдыг, өскээр чугаалаарга, факелди аңаа кывыскан. Оон соонда Австралия, Индонезия, Сингапур, Мурнуу Корея, Япония, Кыдат, Моол күрүнелерин таварааш, Россия Федерациязының девискээринге хамааржыр Тыва Республикаже Өвүр кожууннун Хандагайты суурже каш хүн бурунгаар кирип келгени ол. Өвүр, Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл, Улуг-Хем, Кызыл кожууннарны база Кызыл хоорайны таварып эртип турары онзагай болгаш солун-дур деп маңнаар кижилер аажок сонуургап, демдеглер турарлар.

Василий Данаа, Кызылдың башкы колледжизиниң чиик атлетика башкызы, эстафетаның киржикчизи:

— Бүгү делегейниң аяннажылгазының маңы дээрге маңнаар кижилерниң боттарының эртер ужуруг оруунун янзы-бүрү девискээрлеринге солчуп чорааш, доктаамал хып чоруур факелди тутпушаан, соксаал чок халыыры-дыр. Эстафетада Моол күрүнөден, Тыва Республикadan,

Красноярск, Омск хоорайлардан ниитизи-биле 35 кижиге киржип турар. Делегей чергелиг эстафетаның киржикчилери Тываның агаар-бойдузун, чурттакчыларның эвилең-элдээн чарашынып, магадап ханмас улус болду. Факел эстафетазы шак мындыг онзагай девискээрни таварыштыр эртип турары анаа эвес деп чугаалап чордулар. Бистиң киржип турарыбыс бо эстафетаның факели, шынап-ла, өөрүшкү-маңнайның, каткы-хогнун, найыралдың, оожургалдың демдээ ышкажыл.

Сундуй Өлчей, Кызыл хоорайның № 5 школазының 8-ки класстың өөреникчизи:

— Делегей чергелиг эстафетага киржириниң дугайында билдиришкенин авам бижип олурда эскерип кааш, ону аажок сонуургаан мен. Бо эстафетаны КНО организастап эгелээн. Эстафетаның Азия, Оожум океанның девискээрлеринге эртер оруунун Россияга хамаарыштыр эртер оруунун эгези Тыва Республикadan эгелээн болган. Ол чүүл меңээ солун-дур. Делегейде кижилерниң аразынга быжыг найырал, хүндүткел, тайбың турар болза, ол дег эки чүве турбас деп санаар мен. Бо факелди холдарым-биле тудуп, эки күззешкиннерни шупту кижилерге дамчыдып тур мен.

Эстафетаның Кызыл хоорайга эртер оруу Московская, Салчак Тока, Механизация кудумчуларын таварааш, хоорайның соңгу талазында оолдуг элик тураскаалының чанынга чедер. Оон тура Би-Хем кожууннун төлээлекчилеринге эстафетаны дамчыдар. Казах республиканың төвү Астана хоорай факел эстафетазының финишке чедер чери болур.

Автордан: амгы үеде делегейде ниити байдал нарын дээр болзумза, частырыг болбас. Ынчангаш мындыг хевирлиг чырыткылыг, буянныг хемчеглерниң эртип турарына кижиниң өөрүвес аргазы чок. Чоннар аразында найыралдың, чаңгыс аай сеткилдиг демдээ болган факелди туткан кижиниң чаагай бодалдары, оон экизи өскелерге база дамчыыр деп бүүрүвишаан, келген чон-биле кады кыпкан оттуг факелди туткаш, эстафетаның киржикчилеринге ак орукту, чедишкиннерни күзедим.

Азияна ТАУ.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

Кадык камгалалында

БАЙДАЛ ООЖУРГААН

• Кызылдың №1 божудулга бажыңының септелгезинге хамаарыштыр

Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш диал хөгжүлдө яамызынга Кызылдың №1 божудулга бажыңының септелгезиниң дугайында ссалыг информация чепсектери-биле парлалга дифференциязы болуп эрткен. Кадык камгалал агаар-бойдузун хөгжүлдө сайыдының оралакчызы Наталья Беспалова биле Ие-чаш болгаш санаторий-орт ажыл-агыйының талазы-биле эргелелдингир алыниги Эренмаа Ондар тургустунган нарын бай-дың ужу-чөвүн журналистерге таныштырган.

Кызылдың №1 божудулга бажыңының септелгези 2012 март айда-ла доосту бээр турган. Ынчалза-даа ту-

дугжуларның 2011 чылдың июль айда кадык камгалалдың чаартылга программаның иштинге септелге ажылдарының үезинде ук оран-

саваның дээвирииниң ирээнин болгаш өске-даа дарый солур, чугула кылыр ажылдарны илереткени-биле байдал нарыыдаан. Чаартылга программаның талазы-биле №1 божудулга бажыңының аңгылаан 30 млн. рубль долузу-биле капитал септелге ажылдарынче шынгээтине берген-даа болза, немей кылыр чүүлдерниң илерээни-биле улай септелге ажылдарынче акша-хөреңги чедишпейн турар. Ынчангаш Кызылдың №1 божудулга бажыңын түр када онкология эмнелгезиниң оран-савазынче көжүргөн. Оон

аңгыда Тыва Республиканың Перинаталдыг төвүнүн оран-савазында база чыл санының план езугаар арыглаашкын, септелге ажылдарын чорудуп турарының уржуундан байдалы берге, чогуур кичээнге негеттинип турар, божуур херэзженнерни ында база түр када хүлээвейн турар.

Мындыг хевирлиг берге байдалдың тургустунганы-биле ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы чурттакчы чонга акушер-гинеколог ачы-дузазын чедимчелиг болдурары-биле янзы-бүрү аргаларны өөренип көрүп,

чогуур хемчеглерни ап чорудуп турар. Амгы үеде Улуг-Хем болгаш Барыын-Хемчик кожуун эмнелгелеринде ТР-ниң Перинаталдыг төвүнүн тускай эмчилериниң киржилгези-биле берге байдалдыг божуур херэзженнерге төптөри ажиткан. Бир төпке-ле 25 кижиге чыдар. Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының специалистери республиканың бүгү эмнелге албан черлеринде чыдар божуур херэзженнерниң байдалын шыңгы кичээнге ап, хүнүнүң-не анализти кылып турар.

(Уланчызы 8-ки арында).

«Хилис баар болза, хомуданчыг»

Эрткен неделяда Тыва Республиканың Чазаның Бажыңга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун удуртулгасы-биле селекторлуг хурал болуп эрткен. Аңаа республиканың кожуун чагырга черлеринин даргалары, ТР-ниң Төлээлекчилер хуралының кежигүннери, муниципалдыг тургузгларның харысалгалыг төлээлекчилери, ТР-ниң ИХЯ-ның, ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң, арга-арыг ажыл-агый комитетинин ажылдакчылары дээш, оон-даа өскелер киришкен.

Тыва Республиканың Баштыңы – Чазаның Даргазы Ш.Кара-оол: «Хуралдың киржикчилери! Тыва Республиканың Чазаның ажыл-чорудулганының планы езугаар бөгүн республиканың муниципалдыг тургузгларының удуртукчулары-биле ассоциация эрттирер ужурлуг турган бис. Ынчалза-даа Тывада өрт талазы-

биле байдалдың нарыыдаанын барымдаалааш, селекторлуг хуралды эрттирер деп шийтирилээн. Хуралдың ажылын эгелээр бетинде шуптуңарга кысказы-биле чугаалаксап каар чүүлүм бар. Каш-ла хүн бурунгаар Тываның чурттакчыларын, 8 аныяк эр кижилерни, оскундувус. Олар боттарының ажылын күүседип чорааш, айыыл-

халапка таварышкаш, амы-тынындан чарылган. Төрээн черинин арга-ыяжын өрттен камгалаар дээш амы-тынындан чарылган оолдарының чуртталгасы хилис баар болза, ол дег хомуданчыг чүве турбас. Хүнден хүнче өөскүп турар өрттеринин хемчээли улгадып турар... Эң-не коргунчуг чүүл – өрттеринин хөй кезини кижилерин харысалга чок чоруундан болуп турары. Чиик сеткилдиг, хүнүн бодап чурттап чоруур шак мындыг хамаатыларның хайы-биле кайы-хире каражада таварышкан-дыр бис. Амы-тынындан чарылган оолдарының чырык тураскаалы, өскүс артып калган ажы-төлү, чоок кижилери дээш өрт-биле туюлунга чедир демисежир ужурлуг бис. Маңаа хамаарыштыр ажыл-ишти шалыпкын, мобилдиг,

чогуур аайы-биле чорудары силерден дорт хамааржыр. Ынчангаш хуралдың киржикчилеринден катап-катап чурттакчы чон-биле шыңгыы ажылдаарын дилеп тур мен. Чоннуң кайы хамаанчок арга-арыгже үнүүшкүннерин шуут хоруур. Болуп турар өрттеринин өөскүп үнгөн чылдагааны кижилерин боттарында деп база катап демдегеп каайн».

Дараазында хуралдың киржикчилери республиканың янзы-бүрү булуңнарында өөскүп турар өрттерини өжүрүп чавылдырар талазы-биле хемчеглер дугайында илеткээн. Амгы үеде федералдыг чергелиг ачы-дузаны шынгадип, тускай мергежилдиг специалистер дузалажып турза-даа, байдал нарын болуп артышаан. Ол хире берге үелер турда, чамдык дарга-

ларның харысалга чогуун, чии сеткилдин Тываның Баштыңы шыңгыы сойгалаан. Аңаа черге лештир чурттакчы чон-биле дээш тиг ажылдар чорудуп шыдавас азы күзевес, анаа-ла албан-дужаа ээлеп олурар ажылдакчыларын эртен дораан-даа болза, ажылдакчыларын дугайында билдириниш киннерни бээр кылдыр Шолбан Валерьевич негээн.

Арга-арыг өрттерин өжүреринге хамаарыштыр чидиг айтырылгар тургустунуп, ачы-дуза хем реглеттине берзе, дораан харылажырын дилеп, болдунар арга-ларны демниг ажылгап тургаш өрттер-биле демисежирин Шолбан Кара-оол хуралдың түннелинде киржикчилерге база катап сагындырган.

Азияна ТАУ.

Уругларның чайгы дыштанылгасы

«СҮБЕДЕЙДЕ» ХӨГЛҮГ ХҮННЕР

Бөгүн республикада школачыларның чайгы дыштанылгасын солун болгаш ажыктыг кылдыр эрттирери-биле аңгы-аңгы угланышкынның 175 чайгы кадыкшылга лагерьлери ажылдап турар. Оларның аразында «Сүбедей» спорт комплекзинин баазында «Чемпион» хүндүскү салбырның кадыкшылга лагери ажыл-чорудулганының бот-тускайлаңы-биле онзагай. А тодаргайлаарга, чогуу кандыг лагерь дээрзин сонугап көөр бис бе?

Дыштанылга лагери «Чемпион» начальниги Оттилия Манаковна Семис-оолдун чугаалап турары-биле, «Сүбедей» кадыкшылга лагерьлери, чайгы үеде уругларга дыштанылга лагери ажыдып алырының дугайында спорткомплекс чаа ажыттынып турда-ла, бодап эгелээн. Ынчалза-даа ол акша-хөреңги үндезини чогуундан анаа-ла айтырып болуп артышаан турган. А эрткен чылын ТР-ниң аныяктар херектеринин болгаш спорт талазы-биле сайыды Уран-кыс Ондарның деткимчези-биле лагерь ажылын эгелээн. Баштайгы чылда лагерьниң ажыл-чорудулгасы хөй кезинде путевка өртээ-биле хандырынып турган болза, бо чылын акшаландырышкынны долузу-биле Аныяктар херектеринин болгаш спорт яамызы харылап турар.

Бо чылын лагерь 2 сезонуг. Сезон бүрүзү 18 хонук дургузунда үргүлчүлээр. Бирги сезонда Кызыл кожуунун болгаш Кызыл хоорайның школачылары хөй болуп турар, а келир сезонда Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем кожууннардан уруглар келир. Бүдүн өскүс уругларның путевка-

зының өртээн Аныяктар херектеринин болгаш спорт яамызы төлөп берген. Ада-иелер уругларын «Чемпионга» дыштандырып алырын күзээр болза, май 1-ден 5-ке чедир «Сүбедейге» барып бүртүкчү алыр. Бир сезонда 25 уруг олуду бар болганда, лагерьге дыштаныр күзүлдиг уругларның доозазына путевка чедишпейн баары билдингир (бо чылгы 2 сезонунг путевкалары төнө бергенин айтып каалы). Ынчалза-даа лагерьни күскү, кышкы дыштанылгалар үезинде база ажыдар дугайында план бар. Оон боттаны бээринге идегел улуг.

Дыштанылга лагерин «Чемпион» деп адаанында ужур-ла бар. Чүге дизе «Сүбедейде» республиканың тергин чемпионнары спортчу мергежилдин бидидип, күш-дамырын сайзырадып, мага-бодун дадыктырып турар болгай. Шакындыг өргээде тургустунган лагерьге дыштанып уруглар канчап спортка хандыкшыпас боор. Бичи «чемпионнарының» күш-культура талазы-биле башкызы Наташа Балгановна Хомушуку лагерьниң спортчу амыдыралын мынчаар тайылбырлады:

– Эң-не бир дугаарында уруг-

ларны дошка чуңгуладып өөредип эгеледивис. Чаштарывыс ам коньки, скакалка, скейт, самокаттар болгаш оон-даа өске спортчу дериг-херекселдер-биле чарылбас өңүктөр апарганнар. Кандыг-даа оюннарны доозазын улуг сонугап-гал-биле өөренип ап турлар. Уругларның дораан-на бот-боттарын билчип, таныжа бергени болгаш аразында быжыг найыралдыг апарганы, улугларның бичиилеринге дузалажып, оларны хайгаарал турарын көөрге, чаптанчыг. Неделяда ийи катап универсалдыг залга отрядтар аайы-биле маргылдаалар база эрттирер тур бис. Тиелекчилерни кижизидикчи башкы Марина Найжал бижи ап турар кижини, сезон соонда шаңналдар ээлери өөртүр. Уруглар мөөрейлерге идепкейли-биле киржир-дир, меңээ база бичи чаштар-биле ажылдаары – улуг өөрүшкү. Онзалар демдеглексеп турар чүүлүм, дыштанылга лагери «Сүбедей» комплекзинде эртип турар болгаш ниити байдал уругларны спортка хаара тударынга таарымчалыг, ажылдаарынга эптиг-дир – деп чугаалады.

Спортчу болгаш культура-массалыг хемчеглерден аңгыда, лагерьниң эмчизи Салбакай Шойдаковна Дүвенедейниң «Шай – кадыкшылдың хандызы», «Мээң узунум – мээң деңзим» дээн ышкаш кадыкшыл минуталары база начальник Оттилия Манаковна Семис-оолдун «Орук-транспорт шимчээшкениниң чуруму», «Электри энергиязының айылы» чижектиг өөредиглиг кичээлдери

уругларга кончуг ажыктыг болуп турар. Олар лагерьден дыка хөй чаа чүүлдерни билип алгаш, тааралар.

Кандыг-даа ада-ие ажы-төлү чайын эки дыштанып алырын күзээр. Ынчангаш олар дыштанылга лагерьлеринге каш-даа акшаны төлээрден чалданмас болгай. Ынчалза-даа кижини бүрүзүңге, ылангыя хөй-ажы-төлдүг, амыдырал байдалы чегей өг-бүлелерге уругларын доозазын оларның күзели-биле дыштандырып алыр арга-шинең чок. Ынчангаш чамдык уруглар чайгы дыштанылгасында кадыкшылга лагери барып шыдавас. Шак ындыгларга «Чемпион» лагери дыка тааржыр – ада-иен хөй түнүг акша-хөреңги негевейн турар: бир сезонда өртээ 610 рубль. Бо дээрже уругнуң кадыкшылын быжыглап алырынга халас өртөк ышкашыл. Уруглар янзы-бүрү хемчеглерден аңгыда, эртенгинин 8 шактан 14 шакка чедир дыштанып турар үезинде 2 удаа изиг, 1 катап дүш соонун немелде чемин чип турарлар. Ынчалза-даа бо чугаадан ук лагерьни социал байдалы чегей уругларга ажыттынган деп билип алыр болза, окташын эвес. «Чемпионда» ниитилел чаңгыс, кандыг-даа уруглар бар.

Ада-иелеринин мурнундан Рада Санааковна Куулар бир класс дооскан уруу Аялганың лагерьде дыштанып турарынга аажок таарзынар болду:

– Аялга бир-ле дугаар уругларның дыштанылга лагеринде кээп турар кижини. Уруувусту башкыларынга эртен эртенги шакта эккеп хүлээдиң кааш, дүш соонда ап алыр-дыр бис. Ол хүннүн-не бажыңга келгенде лагерьге кан-

чаар дыштанып улуг өөрүшкү-биле хөөрээр, биске чоргаарал-биле сонугадыр кижини. Чуруттунуп турдум, шахматтап ойнадым, концерт көргүстүвүс, хоорайга кино көрдүвүс-даа дээр-ле...

Ажылдакчыларның болгаш ада-ие төлээзинин чугаазы-биле алырга, «Чемпион» кадыкшылга лагеринде дыштаныкчылар хүнүнүнне бүгү талалыг сайзыралды ап турар-дыр. Бис база лагерьге аалдап барып, оон ажыл-чорудулгасы-биле танышкаш, «Чемпион» хүндүскү салбырның комплекстини дыштанылга лагери уругларның ниити өзүлдезинге, оларның кижини хевирлеттинеринге, харназынының аайы-биле делегей көрүүшкүнүн делгемчидеринге улуг салдарны чедирип турар дээрзинге бүзүредивис. Уруглар чайгы дыштанылгасын омак-сергек сеткил-хөөнүг эрттирер ужурлуг-даа.

Шончалай МААТЫ-ООЛ.

Чингис. СААЯНЫҢ тирт-тиркен чуруктары.

ТЫВА ХЫРАЛЫГ "БРИЛЛИАНТ"

● "Төөгү эртемнеринин доктору, профессор З.Ю. Доржунун юбилейинге"

Тыва Республика — Россияның база бир чараш болгаш онзагай булуңнарының бирээзи. Тыва черниң ханы дүвүнде ам-даа кижиниң караа-биле көрбээни, холу-биле дегбээни байлактар, шыг-жамырлар чаштынып чыдар. Тываның хемнер болгаш хөлдөрүнүн чайынында ак-көк дээривисте аъттыг ужугуп чоруур тоолчургу маадырлар көрүнчүктелип, дүнелерде ыракта сылдыстарның кылаңнаажындан хемнери улам чырыткыланып кээр.

Оларның чайыннаажы бо кыскаарга шаг-шаанда-ла чурт-чораан тываларның өгбелерин сталга, аас-кежик дээш тул-шуннарже хей-аьдын көдүрүп, утталганың ужур-утказының айында ханы бодалдарже индирип киреринче кыйгырып ааннар. Ынчалза-даа Тываның ла бүгү чүүлдерден-даа артык лаа — ында чурттап-ажылдап уур кижилери.

Бис бо чүүлүсүккө бо онзагай де чурттап-ажылдап чоруур база бир солун кижилеринин ээзиниң дугайында чугаалак-мыс. Ол дээрже Тываның күрү-университетинин Ада-чурт үзүнүн кафедразының удур-узу, төөгү эртемнеринин док-тор, профессор болгаш Тыва публиканың Дээди Хуралының (ламентинин) депутаты Зоя Юрьевна Доржу-дур. Ол 1952-жылдың июнь 9-та Кызылга баш-п. Юрий Седенбалович болгаш ара Хөөрөмовна Доржу-ның өг-бүлөсүнө төрүттүнген. Доржу дээрже алмаз азы эң ий даш дээн уткалыг сөс анындан бе, Доржуларның ил бөлүү шыырак, быжыг итуг дээн аймактарның бирээ-луп келген. Оларда угундан улуска хүндүткел, а чаштарга эң черинге, амылыг амытан зүнге ынакшыл кол черни келген болгаш, шаг-шаандан төрөөн чериниң ээлеринге, тыг бурганнарга чүдүп, ола-дагып, ыдыктап чораан аймак турар.

Тывага эң баштайгы шериг туджаалды эдилээн херээ-ерниң бирээзи, угбазы Люд-болгаш дунмазы, ат-сураа ингир китаист Лариса база Юрьевна оларга ол-ла чаңыл лдан салгалче дамчып келген. Ынчалдыр-ла Оюннарның ында кыстарның талазы улам

дыңзып, күжүн немеп, бут кырынга туруп келген болгаш, Зоя Юрьевнаның салым-чолунга база салдарлыг бооп, ооң келир үезинге чаагай орукту ажыткан. Ол дээрже тыва херээжен кижиниң оруунда бир чаа чүүл — чаа угланышкын болу берген: эр кижилер-биле бир деңге иженир, туржур аргалыг апарганы.

Зоя Юрьевна болгаш ооң өөнүн ээзи Виктор Анатольевич Михеевичиниң өг-бүлөсүнө ийи кыстың төрүттүнүп келгени база-ла тава-рылга эвес. Оларның улуу Алдына — төөгү эртемнеринин кандидаты, ТываКУ-да башкылап турар; а бичиизи Долаана — Москвада Россияның Улустарның найыралы университетинин аспирантызы.

Зоя Юрьевнаның салымының оруу ону чайгаар-ла бичи Тыва-зының төөгүзүн коптарып, тыва херээжен кижиниң ниитилелдин амыдыралының бүгү адырларынга киржилгезин шинчилээр кылдыр изеп-баштап эккелген. Хып дээн чалыы назынында Иркутск хоорай-ның классиктиг университеттин төөгү факультетинче кирип алган-да, аныяк кыстың оруунга ук шинчилел ажылының эге базымы кылдынып, эртемниң делгем эжи ажыттынып келген. Сибирде эң хоочун өөредилге черлеринин бирээзи Иркутскиниң күрүне университети (ИКУ) Зоя Доржуга кончуг салдарлыг болуп, ооң төрөөн Тывазынче чаныксаар сет-килин безин чоорту оожурга-дыпканын ол эскербейн барган. Өөредилгеже чүткүл болгаш изиг күзел ол-ла бүгүнү ажып, тиелеп алырынга идиг болган. Ооң чаңгыс-курсчуларының аразында кичээ-гейин болгаш сагыш човаашкынын аңаа доктаамал көргүзүп турган Т.Перцева, Г.Оглезнева, Л.Шалова (олар амгы үеде ИКУ-нун доцен-тилер) дээр эштери өөредил-гениң нарын, берге агымынче шым-

Зоя Юрьевна Доржу.

нып киреринге дузалажып турган-нар. Зоя Юрьевна амгы үеде-даа ол эштерин чылы-биле сактып, оларга изиг байырын чедирерин утпас.

Студентилеп турган үезинде З.Доржу Сибирде сурагжаан С.В.Шостакович, Ф.А.Кудрявцев, Б.С.Санжиев, И.И. Кунцов, А.В.Дулов, В.П.Олтаржевский, Н.Н.Щербаков дээн чижектиг профессорларның солун болгаш ханы уткалыг лекцияларын дың-наар аас-кежиктиг болган. Чай чок кичээлдер-биле чергелештир ол эртем библиотеказынга кичээлдеп, театрларга солун шиилер, кинолар көрүп, студент кежээлерге киржип четтигип турган.

Төрөөн чурту Тывазынче чанып кээрже, ында хову тоожунун аял-газы безин эргим, чоок ышкаш сагындырар. Оон дедир-ле сагыш-сеткили чийк-сергек аъттанып, өөредилгезинче катап-ла шымнып кириптер. Чайгы үеде Зоя ада-иези-биле бир-ле черже, бир-ле тывызыксыг чуртче аян-чорук кылыры-биле аъттаныптар. Өөредилге, номчулга, аян-чоруктар ооң делегейни билип алырынга улам салдарлыг болуп, өртемчей көрүүшкүнүн, эртем талазы-биле көрүжүн, билин ханыладып турган.

Иркутскиниң университетин дооскан соонда З. Доржу аспи-рантураже кирип ап, националдар аразында харылзааларның төөгү-зүнүн талазы-биле сурагжаан специалист, профессор Б.С.Сан-жиевтин удуртулгазы-биле эртем ажылын кылып эгелээн. Ооң кан-дидат диссертациязының темазы кылдыр 1950-1970 чылдарда Тывага херээженнер шимчээшкенин

шилип алганы анаа эвес. Оларның ниитилелдин амыдыралыга идеп-кейлиг киржилгезин бир дугаар эртем езузу-биле шинчилээни ол. З.Ю.Доржунун 1979 чылда ИКУ-нун Эртем Советинге камгалааны кандидат диссертациязы хей националдыг Тывага херээжен-нерниң социал идепкейинин ол үелерде бедик көдүрлүүшкүнүн сайгарып көргөн эң баштайгы эртем ажылы болур. Ук диссер-тацияның түннелдеринин бирээзи тыва интеллигенцияның херээжен-нер бөлүктөрүн улам деткип, оларның ажылын калбартырынче угланган. Ол чүүл амгы үеде база чугула айтырыгларның бирээзи болуп артыпшаан.

Аныяк эртем кандидаты боду-нун республиказынче ооң сайзы-ралы, чаагай чоруу дээш ажылдар дээн изиг күзел-биле ээп чанып келген. Ол башкы ажылынче дүл-дүнүп кирип, эртем ажылын улам-чылап, темазын байлакшытыпшаан, хей-ниитиниң ажылынга база идеп-кейлиг киржип турган.

Ол-ла чымыштыг ижи-биле кап-сырлаштыр Зоя Юрьевна херээжен кижиниң аас-кежиин четтирип, ынакшылдың кежиин чооглап, өг-бүлелиг болу берген. Ада-иезиниң манап, күзел чорааны ынак уруглары чаяаттынып төрүттүнген. Ол-ла бүгүден Зоя Юрьевна улам хей-аът кирип, чалгынналып, док-тор диссертациязын бижип, кам-галап алган. Ол диссертациязынга амгы Тывага 70 чылдарның иштин-де херээженнерниң ниитилел амыдыралыга киржилгезинге турскааткан айтырыгларны ха-нызы-биле шинчилээн. Амгы үеде төөгү эртемнеринин доктору, про-фессор З.Ю. Доржунун библио-графтыг даңзында чүс ажыг эртем ажылдары, элээн каш моно-графиялар болгаш өөредилге номнары кирип турар. Эң-не кол чүүл — ооң белеткээни өөреник-чилери 12 эртем кандидаттары. Сөөлгү чылда ооң талантылыг өөреникчилери Оксана Петровна Оюн, Стелла Херел-ооловна Хурең-оол, Юлия Александровна Будегечиева, Наталья Геннадьевна Самарина төөгү эртемнеринин кандидаттары апарган.

Зоя Юрьевна доктаамал шим-чээшкениде болгаш дилээшкениде — чымыштыг иштиң эзреминеде турар. Ол — Тывага университет ажыдар талазы-биле эгелекчи ажылга үлүг-

хуузу киригеннерниң бирээзи, Кемерово, Новосибирск, Крас-ноярск, Иркутск, Улан-Удэниң эртем болгаш өөредилге төптери, университеттер-биле сырый харылзааны тударынга киржил-гелиг болганнарның бирээзи.

Тываның университетинин баа-зазынга Азияның көшкүн чонна-рының цивилизациязының төөгү-зүнге турскааткан делегей черге-лиг 3 конференцияны организа-статп эттирген. Ол дээрже универси-теттин авторитетинин болгаш кадрлар талазы-биле күш-шы-далының өзүп, бедип оарының херечизи болур. А Кызылдың овор-хевиринде аныяк, студент арын-шырайның көскү апар чыдары ол.

Зоя Юрьевна Доржу — амгы үеде Тыва Республикада бил-дингир хей-ниитичи, күрүне ажылдакчызы. Ол — Дээди Хурал-дың дуржулгалыг депутаты, парла-ментте партиязы тургузуг талазы-биле база ажылдап турган. Ол-ла бүгү чай чок, чымыштыг ижинге Зоя Юрьевна бастырбайн, Тываның аянныг, чараш херээженнеринин бирээзи болуп артып турары ооң эгээртинмес энергиязындан үнүп турары чажыт эвес. Ол студен-тилери болгаш коллегаларының хүндүлээри педагог, сагыш чован-гыр эргим, ынак ава, шынчы бол-гаш дыңнагыр, дузааргак өңүк болгаш эш.

Эргим Зоя Юрьевна! Силер бистин үргүлчү-ле Иркутскиже чалап, келдирип алыксаар аал-чывыс силер! Силерниң эштеринер Иркутскиниң Күрүне Университе-динде төөгүчү-коллегаларыңар, сеткиливис ханызындан юби-лейинер-биле байыр чедирип тур бис! Силерге кадыкшылды, аас-кежикти, ынакшылды, чогаадыкчы чедишкенин күзеп тур бис! Силерниң амыдыралыңарга бүгү-ле чүве ЧАА, ЭКИ болзун!

Ю.ПЕТРУШИН,

төөгү эртемнеринин доктору, профессор, Иркутскиниң күрүне университетинин Ада-чурт төөгүзүнүн кафедра-зының эргелекчизи, РФ-тин дээди профессионал өөредил-гезинин хүндүлүг ажал-дакчызы.

*хыра — "оправа для очков": Орус-тыва словарь, 1980. Б.А. Монгуштуң редакциялааны-биле. ар. 338.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ — ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

2012 чылдың май 16-да Таңды ичествозунга улуг хемчээлдиг өрттү жүреринге эки тура-биле өртчү жинниктиң эрес-дидим чоруунун айында сактышкынын мөңгөжидеринин дугайында

12 чылдың май 16-да Таңды лесни-эзунга улуг хемчээлдиг өрттү өжүр-эки тура-биле өртчү дружинниктиң идим чоруунун дугайында сактыш-кынын мөңгөжидери-биле доктаадырым

Тыва Республиканың Арга-арыг агыйының талазы-биле күрүне коми-ин административтиг оран-бажыында иналдыг самбырада өрттен арга-арыг лаар дээш амы-тынындан чарылган ерниң даңзызынче амы-тынындан ча-н эки тура-биле өртчү дружинникти

Борис Кара-оолович Оюнну мөңгөде кирип бижири.

2. Бо Чарлыктың күүселдезин Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитетинге дагзыр.

3. Бо Чарлык ону албан-езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың июнь 15 №188

Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының 2012 чылдың июнь 9-та № 178 Чарлыгыне өскерилгелер кириеринин дугайында Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының статусунун дугайында

Тыва Республиканың 2003 чылдың январь 4-те № 97 ДХ-1 Конституция хоойлузунун 7 чүүлүнүн дөрткү кезээнге дүүштүр доктаадырым болза:

1. "2012 чылдың июнь 6-да Барыын-Хемчик лесничествозунга улуг хемчээлдиг өрттү өжүреринге албан-хүлээлгезин күүседип тура, Тываның өрттен арга-арыгны камгалаар авиация баазызының өртчү-десантниктеринин эрес-дидим чоруунун дугайында сактышкынын мөңгөжидер болгаш оларның бичи уругларлыг өг-бүлелеринге социал деткимче көргүзүр дугайында" Тыва Республиканың Баш-тыңының — Чазаның Даргазының 2012 чылдың июнь 9-та № 178 Чарлыгыне дараазында өскерилгелерни кириер:

а) 1 пунктта "Родион" деп сөстү "Радион" деп сөс-биле солуур;

б) 6 пунктта 2012 чылдың июнь 6-да Барыын-Хемчик лесничествозунга улуг хемчээлдиг өрттү өжүреринге албан-хүлээлгезин күүседип тура, Тываның өрттен арга-арыгны камгалаар авиация баазызының парашют-десант албанының амы-тынындан чарылган өртчү-десантниктеринин өг-бүлелеринин ай санының акша төлевирин алыр кижилерин даңзызында "уругларны" деп сөстүн соонга "Алия Радионовна Хууракты" деп сөстөрнү немээр;

3. Бо Чарлык ону албан-езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың июнь 15 №189

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планнның үезинде Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 22-кыскарылганына өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2012 чылдың июнь 4-те хүлээп алган

1 чүүл
2011 чылдың декабрь 6-да № 1056 ДХ-1 «2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планнның үезинде Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва

Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2011 чылдың декабрь 15-те; 2012 чылдың март 6-да; «Шын», 2011 чылдың декабрь 10-да; 2012 чылдың февраль 25-те) 22-кыскарылганы дараазында эдилге-биле бижип, өскерилгени кириер.

«2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планнның үезинде Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга 22-кыскарылган

2012 — 2014 чылдарда Тыва Республиканың күрүне магадылалдарының программазы

1.1. 2012-2014 чылдарга Тыва Республиканың бээр ужурлуг күрүне магадылалдарының даңзызы

мун рубль-бил

№	Магадылалдың угланышкыны	Магадылалдың сорулгазы	Магадылалдар алыр кижилерниң категориялары	Магадылалдың түнү			Дедир хөгжүл-де эргени бары	Принципал-дың сан-хөө байдалының хыналдазы	Күрүне магадылалдарын бээр-риниң өске-даа байдалдары
				2012 ч.	2013 ч.	2014 ч.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Шупту			725000	640000	570000			
1	Тудуг материалдарының үлетпүрүн хөгжүдеринче болгаш инфраструктурлуг объектилериниң тудуун хөгжүдеринче	Бүдүрүлгени чаартыры, технологтуг эде чепсегленишкин, демир-бетон кылыгыларының бүдүрүлгезин хөгжүдери, тудуг ажилдарының хемчээлдерин улгаттылары	Тудуг үлетпүр бүдүрүлгези	45000	0	110000	Бар	Бар	Тыва Республиканың күрүне магадылалдары хуулар, керээ күүсетпээниниң шииткелин (хөөлөр, торгаалдар) төлээр талазы-биле хүлээлгелер күүседирин хандырбас
2	Көдээ ажил-агый бүдүрүлгезин болгаш аш-чем болбаазырадылганын хөгжүдеринче	Мал ажилын, куш өстүрер ажилды, а олышкаш болбаазырадылгаш, аш-чем, эът-сүт болгаш балык үлетпүрүн хөгжүдери. Мал ажилының каттыжышкыннарын (фермалар), картофель болгаш ногаа шыгжаар шыгжамырларны тудары, катап тургузары болгаш чаартыры. Баштайгы болбаазырадылганы шыгжаары-биле болгаш үрезин шыгжаары-нга күчүлери тудары, катап тургузары болгаш чаартыры. Көдээ ажил-агый болгаш кооперативтер рыноктарын тудары. Көдээ ажил-агыйның уксаалыг малдарын садып алыры. Көдээ ажил-агыйына болгаш аш-чем үлетпүрүн тускай-жыттыг транспортту, соодукчу дериг-херекселдерин садып алыры.	Көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери, болбаазырадылгаш үлетпүрүнүн бүдүрүлгелери	350000	295000	350000	Бар	Бар	Тыва Республиканың күрүне магадылалдары хуулар, керээ күүсетпээниниң шииткелин (хөөлөр, торгаалдар) төлээр талазы-биле хүлээлгелер хандырбас
3	Туризм ажил-чорудулганын хөгжүдеринче	Туризм комплекстерин тудары, катап тургузары болгаш хөгжүдери	Туризм бизнесиниң субъектилери	10000	15000	20000	Бар	Бар	Тыва Республиканың күрүне магадылалдары хуулар, керээ күүсетпээниниң шииткелин (хөөлөр, торгаалдар) төлээр талазы-биле хүлээлгелер күүседирин хандырбас
4	Ыяш үлетпүрүнүн комплекзин хөгжүдеринче	Ыяш үлетпүрүнүн объектилериниң планнаашкынын болгаш тудуун хандылары	Ыяш үлетпүрүнүн бүдүрүлгези	50000	60000	50000	Бар	Бар	Тыва Республиканың күрүне магадылалдары хуулар, керээ күүсетпээниниң шииткелин (хөөлөр, торгаалдар) төлээр талазы-биле хүлээлгелер күүседирин хандырбас
5	Одаар чүүл – энергетика комплекзин хөгжүдеринче	Одаар чүүл – энергетика комплекзиниң бүдүрүлгелериниң кол дериг-херекселдерин катап тургузары болгаш чаартыры	Одаар чүүл – энергетика комплекзиниң бүдүрүлгези	240000	240000	10000	Чок	Чок	—
6	Үлетпүр бүдүрүлгезин хөгжүдеринче	Үлетпүр бүдүрүлгезин технология талазы-биле эде чепсеглээри, бүдүрериниң хемчээлин улгаттылары	Үлетпүр бүдүрүлгези	30000	30000	30000	Бар	Бар	Тыва Республиканың күрүне магадылалдары хуулар, керээ күүсетпээниниң шииткелин (хөөлөр, торгаалдар) төлээр талазы-биле хүлээлгелер күүседирин хандырбас

1.2. 2012-2014 чылдарда бооп болгу дег магадылалдыг таварылгалар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне магадылалдарын күүседиринге көрдүнген бюджет акшаландырышкыннарының ниити хемчээли

мун рубль-бил

Тыва Республиканың күрүне магадылалдарының күүселдези	Бооп болгу дег магадылалдыг таварылгалар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне магадылалдарын күүседиринге бюджет акшаландырышкыннарының хемчээли		
	2012 чыл	2013 чыл	2014 чыл
Тыва Республиканың республика бюджетиниң чедишпес кезээниң иштики акшаландырышкынының дестеринден	170000	170000	170000
ооң иштинде:			
1) эрткен чылдарның күрүне магадылалдарының талазы-биле	19848,6	19848,6	19 137,9
2) 2012-2014 чылдарның күрүне магадылалдарының талазы-биле	150151,4	150151,4	150 862,1

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2012 чылдың июнь 14 № 1438 ДХ-1

Тыва Республиканың «Чер дугайында» Конституция хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2012 чылдың июнь 4-те хүлээп алган

1 чүүл

2004 чылдың ноябрь 27-де № 886 УХ-1 Тыва Республиканың «Чер дугайында» Конституция хоойлузунга («Шын», 2004 чылдың декабрь 16-да; 2007 чылдың июнь 5-те; 2008 чылдың май 15-те; 2009 чылдың январь 20-де, март 12-де, апрель 21-де, июль 28-те; 2011 чылдың февраль 17-де, апрель 9-та, июнь 21-де, декабрь 31-де; «Тувинская правда», 2005 чылдың март 25-те, декабрь 30-де; 2007 чылдың июнь 5-те; 2008 чылдың апрель 29-та; 2009 чылдың январь 30-де, апрель 9-та, июль 30-де; 2011 чылдың февраль 17-де, апрель 12-де, июнь 21-де, декабрь 30-де) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1-ги чүүлге:

а) дараазында уткалыг 7 пунктуну немээр:

«7) хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң азы инвалид уруглуг өг-бүлениң кижигүннери — ашаа (кадайы) азы кайы-бирээзи, а ол ышкаш оларның назы четпээн уруглары (ооң иштинде азырап алган оол (кыс уруг), бодунун төрүвээн оолдары болгаш бодунун төрүвээн уруглары) азы оларның-биле кады чурттап турар инвалид уруг;»;

б) дараазында уткалыг 8 пунктуну немээр:

«8) хөй ажы-төлдүг өг-бүлө — азыралында болгаш кижизидилгезинде 18 хар чедир назылыг үш болгаш оон хөй уругларлыг (ооң иштинде азырап алган оол (кыс

уруг), бодунун төрүвээн оолдары болгаш бодунун төрүвээн уруглары), кижигүннери шупту Россия Федерациязының хамаатылары болуп турар ада-иелери-биле (ада-иениң кайы-бирээзи-биле) кады чурттап турар, ада-иелерден (ада-иениң кайы-бирээзинден) тургустунган өг-бүлө. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң составын тодарадырда, дараазында уругларны санавас:

ада-ие эргелеринден казыттырган азы ада-ие эргелерин кызыгаарлаан ада-иелерлиг;

азырап алырын күш чок болдурган уруглар;

хоойлу езугаар күштүг болуп кирген суд- шиптири-биле хосталгазын казыттыр- шиптирген черлерде кеземче эрттирип турар;

1996 чылдың декабрь 21-де № 159-ФХ күүс уругларның болгаш ада-иелеринин ааралы чок арткан уругларның социал- деткимчезинин талазы-биле немелде мага- далдарының дугайында» Федералдыг хоойлу-биле дүүштүр долу күрүне хан- ырылгасында турар;»;

в) дараазында уткалыг 9 пунктуну немээр;

г) инвалид уруглуг өг-бүлө — азы- ында болгаш кижизидилгезинде инвалид уруглуг, 1995 чылдың ноябрь 24-те № 181- К «Россия Федерациязының инвалидте- нин социал камгалалының дугайында» едералдыг хоойлу-биле дүүштүр ындыг сананан, кижигүннери шупту Россия едерациязының хамаатылары болуп турар ада-иелер-биле (ада-иениң кайы-бирээзи- ле) кады чурттап турар, ада-иелерден ада-иениң кайы-бирээзинден тургустунган бүлө.»;

2) 13-кү чүүлдүн 5 пунктузунга:

а) бирги абзацта «хоорайларга болгаш орай хевирлиг суурларга 0,08 гадан гаш көдээ черге 0,25 гадан хөй эвес кээлдерге» деп сөстөрнү «дараазында кээлдерге: хоорай округтарынга — 0,06 (билдиришкин кирип турар үеде беш гаш оон хөй назы четпээн уругларлыг а ажы-төлдүг өг-бүлелерге — 0,08 га), орай чергелиг суурларга — 0,08 га, көдээ рларга — 0,1 га» деп сөстөр-биле уур;

б) алдыгы абзацты дараазында эдилге- не бижир:

«Бо Конституция хоойлузунун 13^ү чүүлү- не доктааткан негелделерге дүгжүп турар а ажы-төлдүг өг-бүлелерге, инвалид луг өг-бүлелерге.»;

3) дараазында уткалыг 13^ү чүүлдү ээр:

«13^ү чүүл. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге, алид уруглуг өг-бүлелерге чер участок- ын бээринин чуруму болгаш негелделери 1. үш болгаш оон хөй ажы-төлдүг өг- бөлөр, инвалид уруглуг өг-бүлелер хуу талга бажынарның тудуунга күрүне а муниципалдыг өнчүдө турар чер стоктарын халас алыр эргелерлиг болур. Чер участоктарын күүсекчи эрге- ырганың Тыва Республиканың Чазаның үн эрге берген органының, тус чер бот- карылганың органының шиптиринге езилеп халаска, садыглаашкын болгаш ектилер тудар черин баш бурунгаар уржулга чокка, чер участогун халас ринин керээзин чарарының аргазы-биле р.

2. Чер участоктарын бо чүүлдүн 1 ээнде айыттыгач өг-бүлелерге чурттап ар черинин аайы-биле хары угда аазында негелделерни сагаанда бээр:

1) үш болгаш оон хөй ажы-төлдүг, алид уруглуг, чурттап турар черинде беш дан эвээш эвес үеде кири бижиттирген гаш халас чер участогу алыры-биле тта турар муниципалдыг тургузгунуң искээринде доктаамал чурттап турар иелер (ада-иениң кайы-бирээзи);

2) моон мурнунда хөй ажы-төлдүг өг- енин, инвалид уруглуг өг-бүлениң кежи- неринге федералдыг өнчүдө, Россия едерациязының субъектинин өнчүзүндө, иципалдыг өнчүдө турар халас чер учас- ың, азы хуу чуртталга бажыңы тударыңа, а тудуп алырыңа азы хууда дузалал ыла-агыңы тудары-биле күрүне өнчүзү ылаттынмаан чер участогун (бажың ының участогун) өнчү кылдыр бербээн;

3) билдиришкин кирип турар үеде ыгү беш чыл дургузунда шөлү өг- енин бир кижигүнүңе хамаарыштыр га, хамаатыларны чуртталга бажың- гады хереглеп турар кылдыр уетка ээп алыры-биле чуртталга бажыңының үнүн чуртталга оран-савазының хоой- дулгасын дүүштүр доктааткан учет мазындан хөй бооп турар, чуртталга ыңын хавырбаан, хөй ажы-төлдүг өг- енин, инвалид уруглуг өг-бүлениң игүннери;

4) билдиришкин кирип турар үеде үзүндө, бүгү назыында салгал дамчып лээр эргедө азы доктаамал (хуусаа чок) ыглаар азы аренда эргезинде чер стогу чок болгаш сөөлгү беш чылдын ызуңда хуу чуртталга бажыңы азы дача арыңа, хууда дузалал ажил-агыңы арыңа (бажың чанының чер участогу) ген чер участогун хавырбаан, хөй ажы- дүг өг-бүлениң, инвалид уруглуг өг-бүлө- кежигүннери;

5) билдиришкин кирип турар үеде өнчү эзинде (өнчүдө үлүүндө) чуртталга ыңы, социал хөлезилел керээзи езугаар азы күрүнениң, муниципалдыг чуртталга оран-савазының фондузунун чуртталга бажыңын хөлезилээр керээ езугаар берген чуртталга бажыңы чок, чок-ла болза, чурттап турар бажыңының нити шөлү оран-сава- биле хандырырының нормаларыңа дүүш- пейн турар хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң, инвалид уруглуг өг-бүлениң кежигүннери;

б) халас чер участогу алыры-биле учтта турар муниципалдыг тургузгунуң деви- скээринде чурттаар бажыңнарның (тудуг- ларның) ээлери болбайн турар хөй ажы- төлдүг өг-бүлениң, инвалид уруглуг өг- бүлениң кежигүннери.

3. Россия Федерациязының болгаш (азы) Тыва Республиканың хоойлужулгасы-биле дүүштүр бо чүүлдүн 1 кезээ-биле көрдүңгөн өске-даа үндезиннерге хамаарыштыр чер участоктары алыры-биле күрүнениң социал деткимчезинин хемчеглерин алыр эргелиг кижилер социал деткимчениң айыткан хем- чеглеринин чүгүлө чаңгызын ажыглаар эргелиг.

Бир эвес хамаатының (хамаатыларның) билдиришкенин сайгарып көрүп турда, билдиришкин ээзи хары угда өске күрүне органыңе азы тус чер бот-башкарылга органыңе аңаа бо кезектин бирги абза- зында көрдүңгөн күрүнениң социал деткимчезинин хемчеглерин бээринин дугайында билдиришкин кирип турар болза, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыр- ганының төлээлтирген органы, тус чер бот-башкарылга органы оң билдириш- кинин сайгарып көрүп, аңаа күрүнениң социал деткимчезин бээринин дугайында кирип билдиришкенин алыс учурун чөпшээрээринге чедир, түр соксадыр. Хүлээп алган шиптиринин дугайында Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганының төлээлтирген органы, тус чер бот- башкарылга органы билдиришкин ээзинге (билдиришкин ээлериңе) дыңнадыр.

4. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлө, инвалид уруглуг өг-бүлө халас чер участогу бээр эргени чаңгыс катап ажыглаар эргелиг. Чер участогун хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң, инвалид уруглуг өг-бүлениң кежигүннеринге нити өнчү үлүүңе дең кылдыр бээр.

Бо Конституция хоойлузу-биле дүүштүр хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң аразында чер участогунуң ээлери болу берген назы четпээн кижилер назы четкенин соонда база бо чүүлдүн 1 кезээ-биле доктааткан негелделерге дүгжүп турда, оларның чаңгыс катап халас чер участогу алыр эргези камгалатынып арттар.

5. Бо чүүлдүн 1 кезээнин негелделеринге дүгжүп турар кижилерин, а ол ышкыш бо чүүлдүн 1 кезээ-биле дүүштүр чер учас- токтары берген кижилерин учедун Тыва Республиканың Чазаның көрдүңгөн чуруму езугаар чогуур даңзыже кирир.

Халас чер участогу алыр эргени чедип алыр сагыштыг хамаатылар (билдиришкин ээзи, оң өг-бүлениң кежигүннери) халас чер участоктарын алыр эргени чедип алгаш, оран-савазының байдалдарын баксырады- рынга чедирип турар хөделишкенин кылган болза, ындыг хамаатыларны ол сагыштыг хөделишкенин кылган хүнден, беш чыл эрткенде, уетка хүлээп алыр.

6. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге болгаш инвалид уруглуг өг-бүлелерге чер участок- тарын халас бээринин оочурун хөй ажы- төлдүг өг-бүлелерни дес-дараалаштыр уетка тургускан ай, хүнүн, чылын барым- даалап тодарадыр.

Уетка тургузары-биле база дараазында халас чер участогун бээр-биле бо чүүлдүн 2 кезээнде айыттыгач кижилер Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганының Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге берген органыңе, тус чер бот-башкарылга органыңе паспорттарының дугаарларын, доктаамал чурттап турар черинин адресин, харылзажыр телефоннарын айытканы-биле, чер участогун өнчү кылдыр халас алыр эргезин бадыткап турар документтерни кошкан билдиришкенин кирир:

1) билдиришкин ээзинин болгаш оң өг- бүлениң кежигүннеринин паспорттарының хоолгаларын (шупту арыннарын);

2) уругларының (азырап алган) төрүт- түнгенин дугайында херечилелдеринин хоолгаларын;

3) өгленишкенин дугайында хере- чилелин хоолгазын (өг-бүлө чаңгыс ададан тургустунган таварылгадан аңгыда);

4) өг-бүленин дугайында справканы;

5) билдиришкин кирип турар дугайында ашак-кадайның кайы-бирээзинин нотариат езугаар ынзыткан чөпшээрели (бир эвес билдиришкин ээзи ашак-кадайның бирээзи болза);

6) инвалид уругларга хамаарыштыр уругну инвалид деп тодаратканын дуга- ында эмчи-социал экспертизаның справ- казы;

7) азырал болгаш ажаал-тежээл орган- нарындан ада-иениң иелдирзинин азы өг- бүлөдө чаңгыс аданың азы иениң ботта- рының уругларыңа хамаарыштыр ада-ие эргелерин казытырганын дугайында азы ада-ие эргелерин кызыгаарлаанын дуга- йында бадыткалы (оригиналын, азы болза ындыг документинин доктааткан чурум езугаар ынзыткан хоолгазын);

8) билдиришкин ээзинин болгаш өг- бүлениң кежигүннеринин персоналдыг медээлерин 2006 чылдың июль 27-де № 152- ФХ «Персоналдыг медээлер дугайында» Федералдыг хоойлу-биле дүүштүр ажил- даарыңа чөпшээрелин.

Билдиришкин кирип тура, оң ээзи нотариат дугайында хоойлужулга-биле дүүштүр ынзыткан документтеринин хоол- галарын кирир таварылгалардан аңгыда, бүгү документтеринин хоолгалары-биле каттай оларның боттарын кирир.

Уетка тургузар болгаш халас чер участогу бээр дугайында шиптирини хүлээ- ринге эргежок чугула немелде медээлерни алыры-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганының Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге берген органы, тус чер бот-башкарылга органы билдириш- кин ээзинде болгаш оң өг-бүленин кежигүннеринде бар шимчeves эт-хөрең- гинин объектилеринге эргелеринин дуга- йында, билдиришкин ээзинге азы оң ашаанга чер участоктарын оң мурнунда бергенин дугайында, ада-ие эргелерин казытырганын, уруг азырап алырын күш чок болдурганын дугайында, азырал азы ажаал-тежээлди соксатканын дугайында документтерин болгаш (азы) медээлерни бээринин дугайында ведомство аразында дилегни чорудар.

7. Тыва Республиканың күүсекчи эрге- чагырганының Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге берген органы, тус чер бот- башкарылга органы халас чер участогу бээр дугайында билдиришкенин бүрүткээн хүнден бир ай дургузунда хөй ажы-төлдүг өг-бүлени, инвалид уруглуг өг-бүлени бо Конституция хоойлузу-биле дүүштүр чер участогун халас бээр сорулгалар-биле уетка тургузарының дугайында азы уетка тургузарындан ойталаарының дугайында шиптирини хүлээп алыр.

Сайгарып көргөңинин түңнелдеринин дугайында чогуур орган беш ажил хүнүнүн дургузунда хүлээп алган шиптиринин азы ойталаан чылдагаанын дугайында дыңна- дыгны чорудар.

Чер участогун халаска бээр сорулга-биле уетка тургузарындан ойталаарының үндезини болза:

1) хамаатының билдиришкенинде чурттап турар чери өске;

2) хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң азы ин- валид уруглуг өг-бүлени бо чүүлдүн 2 ке- зээ-биле доктааткан негелделерге дүүшпези;

3) билдиришкин ээзи бодунуң дуга- йында (бодунуң өг-бүленин кежигүнне- ринин дугайында) шын эвес медээлерни киригени азы бо чүүлдүн 6 кезээ-биле көрдүңгөн документтерин кирибээни;

4) бо чүүлдүн 4 кезээнин ийиги абзазында көрдүңгөн байдалдар бары.

8. Халас чер участогун өнчү кылдыр бээр эргелиг хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни уетка тургусканын соонда уруг (уруг- лар) он сес хар назы чедө берген болза, ындыг хөй ажы-төлдүг өг-бүлени бо чүүлдүн 1 кезээнин негелделеринче кирип турар кижилеринин учедундун үндүреринин үндезини болбас.

Бо чүүлдүн 1 кезээ-биле дүүштүр чер участоктары берген кижилерни тус чер бот- башкарылга органнары чурттаар оран-сава хереглеп турар (оран-савазының байдалда- рын экижидер) кижилерин санындан ал кааптар.

9. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге, инва- лид уруглуг өг-бүлелерге хууда чуртталга бажыңнарын тудуунга өнчү кылдыр халас бээр-биле аңгылаттыгач Тыва Республи- каның күрүне өнчүзүндө азы муниципалдыг өнчүдө турар чер участоктарының даңзызын тургузарын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганының Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге берген органы, тус чер бот-башкарылга органы деви- скээр планнаашкыны бадылаттыгач докумен- тилерин, черни ажыглаарының болгаш тудуг тударының дүрүмнерин, деви- скээрни планнаарының талазы-биле документтерни өөренип көрбүшан боттандырат.

Өнчү кылдыр халас бээр-биле аңгы- латтыгач чер участоктарының даңзызынга чер участоктарының турар черин, адресин, шөлүн болгаш чер участогун ажыглаарын чөпшээрер каан хевирлерин кири санааны- биле чер участоктарының характе- ристикаларын кирип турар уужулуг.

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге, инвалид

уруглуг өг-бүлелерге өнчү кылдыр халас бээр-биле аңгылаттыгач чер участокта- рының даңзыларын тургузарының чурумун болгаш хуусааларын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргасы болгаш тус чер бот-башкарылга органнары доктаадып тургузар.

10. Тыва Республиканың күүсекчи эрге- чагырганының Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге берген органы, тус чер бот- башкарылга органы чер участоктарының чогуур даңзызын бадылаан хүнден он хонук хуусаада хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге, инвалид уруглуг өг-бүлелерге чер участок- тарының даңзызында оочур езугаар тодаргай чер участогун өнчү кылдыр халас бээринин дугайында саналы-биле бижимел дыңнадыгны бо чүүлдүн 1 кезээнин негелделеринге таварып турар кижилерни уетка тургузарының даңзыда билдириш- кинерин бүрүткээн оочурун езугаар чорудар.

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң, инвалид уруглуг өг-бүлени мурнундан билдириш- кин болгаш документтер кирип хамааты өнчү кылдыр тодаргай чер участогун халас бээринин дугайында саналы-биле дыңнадыг алган хүнден бир ай дургузунда бижимел дыңнадыг чоруткан Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргасының Тыва Республи- каның Чазаның бүрүн эрге берген орга- нынче, тус чер бот-башкарылга органыңе чер участогун өнчү кылдыр халас алырының чөпшээрелин азы ойталап турарын бадыткап турар бижимел билдиришкенин кирир.

Бир эвес хөй ажы-төлдүг өг-бүлө, инва- лид уруглуг өг-бүлө доктааткан хуусаада чөптүг чылдагаан-биле бижимел дыңнадыг кылбаан болза, ол чер участогун өске өг- бүлелерге, даңзыже кирип оочур чурму езугаар саналдаар. Ынчан доктааткан хуусаада чөптүг чылдагаан-биле бижимел дыңнадыг кылбаан өг-бүлөгө даңзыга чурум езугаар оочуру хевээр арттар. Чөптүг чылдагаан чокка бижимел дыңнадыг кылбаан өг-бүлөгө уетка чурум езугаар чаа оочуру даңзын соонга кирир. Ол чаа оочурун дугаарын чогуур орган бо кезектин ийиги абзазы-биле доктааткан хуусаа төнгөн хүнден беш хонук дургузунда тыпсыр.

Бээр дээн чер участогундан ойталаан хөй ажы-төлдүг өг-бүлени, инвалид уруглуг өг-бүлени бо чүүлдүн 1 кезээ-биле дүүштүр билдиришкин кирир эргезин хевээр арттыргаш, даңзыдан ал кааптар.

11. Ындыг чер участогунга өнчү эргени бүрүткээр-биле холбашкан чарыгдалдарны билдиришкин ээзинин (билдиришкин ээлеринин) бодунуң акша-хөреңгизи-биле боттандырат.

12. Тыва Республиканың күүсекчи эрге- чагырганының Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге берген органы, тус чер бот-башкарылга органы чер участогу берген хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң, инвалид уруглуг өг-бүлениң кежигүннери-биле ол өг- бүлөгө халас чер участогу бээр дугайында шиптир хүлээп алган хүнден 14 хонук дургузунда чер участогун халас бээринин керээзин чарар.

Керээге дараазында чүүлдерни айткан турар: чер участогунуң турар черин болгаш шөлүн, оң кадастр номерин, чер участогун алырының барымдазын, керээде айткан ийи таланың харысалгазын, оң иштинде ында кирип хүлээлгелер күүсеттинмээн таварылгада, ону чарарының чурумун, Россия Федерациязының Хамааты кодекизи- биле көрдүңгөн өске-даа дүрүмнери.

Бир эвес хөй ажы-төлдүг өг-бүлелеринин, инвалид уруглуг өг-бүлелеринин кежигүннери уетка тургузуп, чер участогунга өнчү эрге- зин берип азы долдуруп турда, бодунуң ду- гайында азы өг-бүленин кежигүннеринин дугайында шын эвес медээ кирип, чер участогун тускай сорулгазындан өскээр ажыглап турар азы ол чер участогунда тудуг ажилын хоорай тудуунуң хоойлужу- дулгасын, тудуп кылыр шимчeves эт-хөреңги объектинге бадылаан төлөвилелди үрөп турар болза, керээни үзөр.»;

4) 17-ги чүүлдүн 1 кезээнин 5 пункту- зунда «бот-башкарылга» деп сөстөрнүн соонга «, бо Конституция хоойлузу-нун 13- кү чүүлүнүн 5 пунктузу-биле доктааттыгач таварылгалардан аңгыда» деп сөстөрнүн немээр.

2 чүүл

Бо Конституция хоойлузу ону албан- езугу-биле парлаан хүнден, он хонук эрткенде, күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ОЛ.

Кызыл хоорай

2012 чылдың июнь 14

№ 1435 ДХ-1

(Уланчызы 6-7-ги арыннарда).

(Уланчызы. Эгези 4-5-ки арыннарда).

«Тыва Республикада соңгулда комиссияларының системазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 8 чүүлүгө өскерилгелер кириренин дугайында Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың май 23-де хүлээп алган

1 чүүл

2003 чылдың июль 9-та № 355 УХ-1 «Тыва Республикада соңгулда комиссияларының системазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун («Тувинская правда», 2003 чылдың июль 11-де; 2004 чылдың декабрь 7-де; 2006 чылдың август 3-те; 2007 чылдың июнь 28-те; 2010 чылдың январь 19-та; 2011 чылдың апрель 5-те, ноябрь 29-та; Шын, 2003 чылдың июль 11-де; 2006 чылдың июль 27-де; 2010 чылдың январь 19-та; 2011 чылдың апрель 2-де, ноябрь 29-та) 8 чүүлүгө дараазында өскерилгелерни кириер:

1) дараазында уткалыг 1' пунктуу немээр:

«1'. Муниципалдыг районун, хоорай округунун соңгулда комиссиязы бадылаар эргелиг сес, он азы он ийи санныг кежигүн-нерден тургустунар. Суурнуң соңгулда комиссиязы бадылаар эргелиг алды, сес азы он санныг кежигүннерден тургустунар. Муниципалдыг тургузгунун соңгулда комиссиязының кежигүннеринин санын муниципалдыг тургузгунун уставы-биле доктаадып тургузар.»;

2) 5 пунктуу дараазында эдилге-биле бижиер:

«5'. Муниципалдыг районун, хоорай округунун төлээлекчи органы муниципалдыг районун, хоорай округунун соңгулда комиссиязының кежигүннеринин ниити санының чартыын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязындан кирген саналдарга үндезилеп томуйлаар хүлээлгелиг.»;

3) дараазында уткалыг 5' пунктуу немээр:

«5'. Суурнуң төлээлекчи органы суурнуң соңгулда комиссиязының кежигүннеринин ниити санының чартыын муниципалдыг районун соңгулда комиссиязының деви-кээр комиссиязынга кириген саналдарыга үндезилээш, томуйлаар хүлээлгелиг, ону дараазында чурум езугаар кылыр:

а) бир звес муниципалдыг районун соңгулда комиссиязының бүрүн эргезин деви-кээр комиссиязында бербээн болза, суурнуң соңгулда комиссиязының ийи кежигүнүн муниципалдыг районун соңгулда комиссиязының саналдарыга үндезилээш, томуйлаар, а суурнуң соңгулда комиссиязының арктан кежигүннерин деви-кээр комиссиязының саналдарыга үндезилээш, томуйлаар;

б) бир звес муниципалдыг районун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин деви-кээр комиссиязынга берген болза, суурнуң соңгулда комиссиязының кежигүн-нерин деви-кээр комиссиязының санал-дарыга үндезилээш, боттандыра;

«Тыва Республикага радиациялыг айыыл чок чорук дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың май 23-те хүлээп алган

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 1117 УХ-1 «Тыва Республикага радиациялыг айыыл чок чорук дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2010 чылдың февраль 9-та; «Шын», 2010 чылдың январь 19-та) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 5-ки чүүлге «болгаш хыналдазын» деп сөстөрни ап кааптар;

2) 9-ку чүүлдүн 3 кезээнге «санитарлыг нормаларны, дүрүмнерни болгаш гигиена-лыг нормативтерни» деп сөстөрни «санитар-эпидемиологтук негелделерни» деп сөстөр-биле солуур, «күрүне стандарттарын, тудуг нормаларын болгаш дүрүмнерин» деп сөстөрни «техниктиг өйлээшкенин, дү-

«Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп-башкараарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириренин дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың май 23-те хүлээп алган

1 чүүл

2001 чылдың ноябрь 9-та № 1143 УХ-1 «Тыва Республиканың күрүне өнчү-хө-реңгизин эргелеп-башкараарының дуга-йында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2003 чылдың август 2-де, декабрь 23-те; 2004 чылдың февраль 27-де, октябрь 21-де; 2005 чылдың декабрь 30-де; 2007 чылдың июль 26-да, декабрь 21-де; 2009 чылдың ноябрь 12-де; 2011 чылдың апрель 9-та; «Шын», 2002 чылдың июль 9-та; 2003 чылдың октябрь 23-те, декабрь 20-де; 2004 чылдың февраль 27-де; 2005 чылдың декабрь 29-та; 2007 чылдың декабрь 13-те; 2009 ноябрь 12-де; 2011 чылдың апрель 9-та) дараазында өскерилгелерни кириер:

а) бир звес деви-кээр комиссиязының бүрүн эргелерин муниципалдыг районун соңгулда комиссиязында берген болза, суурнуң соңгулда комиссиязының кежигүн-нерин муниципалдыг районун соңгулда комиссиязының саналдарыга үндезилээш, томуйлаар.»;

4) дараазында уткалыг 5' пунктуу немээр:

«5'. Бо чүүлдүн 5 болгаш 5' пунктула-рында айыткан Тыва Республиканың Соң-гулда комиссиязының, муниципалдыг район-нун соңгулда комиссиязының, деви-кээр комиссиязының саналдарын белеткээрде, бо чүүлдүн 2 пунктуунда айыткан хөй-ниити каттыжышкыннарындан аңгыда, хөй-ниити каттыжышкыннарының саналдарын барымдаалаар, сонгукчуларның чурттап-ажылдап, албан-хаап, өөренип турар чериниң аайы-биле хуралдарының саналдарын, а ол ышкаш чогуур муниципалдыг тургузгунун соңгулда комиссиязының мурнундагы составының саналдарын өөренип көөр.»;

5) дараазында уткалыг 5' пунктуу немээр:

«5'. Бир звес бо чүүлдүн 5 болгаш 5' пунктуларда айыттыг санал-оналдар бо чүүлдүн 2.5 азы 5' пунктуларын боттанды-рарыга чедишпес болза, комиссияның арткан кежигүннерин томуйлаарын бо чүүлдүн 1 пунктуунда көрдүнгөн санал-дарга үндезилээш, боттандыра.»;

6) дараазында уткалыг 10' пунктуу немээр:

«10'. Муниципалдыг тургузгунун соңгул-да комиссиязының чаа составының кежи-гүннерин томуйлаарының дугайында төлээлекчи органның шийтирин, бир звес төлээлекчи органның хуралыга бады-лаашкынның өске аргазын шилип албас болза, төлээлекчи органның шийтири кыл-дыр ажык бадылаашкын-биле хүлээп алыр. Бадылаашкынны кандидатура бүрүзүнге аңгы чорудар. Төлээлекчи органның депу-таттарының доктааттыганы санындан хөй кезиниң бадылаашкыннарын алган кандидат муниципалдыг тургузгунун соңгулда комиссиязының кежигүнүгө сонгуктан деп санадыр.»;

2 чүүл

Бо Хоойлу, ону албан-езузу-биле парлаан хүнден он хонук эрткенде, күштүг болуп кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың июнь 14
№ 1365 ДХ-1

2) 8-ки чүүлдүн 1 пунктуунга:

а) адаанда «г» пунктуу дараазында эдилге-биле бижиер:

«г) хавыраарыга хамаарышпас күрү-ненин өнчү-хөреңгиз болур объектилерниң даңзын тургузар.»;

б) адаанда дараазында уткалыг «ж» пунктуу немээр:

«ж) Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп-башкараар талазы-биле доктааткан чурумну сагып турарының контролюн боттандыра.»;

3) 17-ги чүүлдүн 2 пунктуунга «болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) контролюнга турар» деп сөстөрни ап кааптар;

4) IY кезектиң II эгезин дараазында эдилге-биле бижиер:

«II эге

КҮРҮНЕНИН АЛБАН ЧЕРЛЕРИНГЕ БЫЖЫГЛАТТЫГАН ЭТ-ХӨРЕҢГИНИ ЭРГЕЛЕП-БАШКАРАРЫ

41 чүүл. Күрүнениң албан черлерин тургузары

1. Тыва Республикада күрүнениң албан черлериниң дараазында хевирлери тургустунуп турар болгаш ажылдап турар:

1) Тыва Республиканың күрүнениң автономнуг албан черлери (моон ыңай — автономнуг албан черлери дээн);

2) Тыва Республиканың күрүнениң бюджет албан черлери (моон ыңай — бюджет албан черлери дээн);

3) Тыва Республиканың күрүнениң казна албан черлери (моон ыңай — күрүнениң казна албан черлери дээн).

2. Күрүнениң албан черин хоойлу-биле доктааткан чурум езугаар оң күрүне бүрт-келин кылган үеден эгелеп тургустунган деп санаар.

Автономнуг албан черин тургузарының дугайында шийтирни Тыва Республиканың Чазаа хүлээп алыр.

Бюджет азы казна албан черин тур-гузарының дугайында шийтирни Тыва Рес-публиканың Чазааның доктааткан чуруму езугаар хүлээп алыр.

3. Автономнуг албан черин ону тур-гузары-биле азы бар бюджет азы казна албан черлериниң хевирин өскертири-биле тургускан бооп болур.

Бар бюджет азы казна албан черлериниң хевирин автономнуг албан черин тургузар сорулгалар-биле өскертирин 2006 чылдың ноябрь 3-те № 174-ФХ «Автономнуг албан черлериниң дугайында» Федералдыг хоой-лу-биле доктааткан чурум езугаар бот-тандыра.

4. Бир звес федералдыг хоойлу-биле өске чүүл көрдүмзэн болза, бюджет албан черин ону тургузары-биле азы Тыва Рес-публиканың өнчүзүнде турар эт-хөреңгиниң баазында тургустунган казна азы авто-номнуг албан черлериниң хевирин өскер-тири-биле тургускан бооп болур.

Бюджет албан черин тургузар сорулга-биле казна албан чериниң хевирин өскер-тириниң чурумун Тыва Республиканың Чазаа доктаадыр.

Бюджет азы казна албан черлерин тур-гузар сорулга-биле бар автономнуг албан чериниң хевирин өскертирин Тыва Рес-публиканың Чазааның доктааткан чуруму езугаар боттандыра.

5. Бир звес федералдыг хоойлу-биле өске чүүл көрдүмзэн болза, казна албан черин ону тургузары-биле азы бар бюджет азы автономнуг албан черлериниң хевирин өскертири-биле тургускан бооп болур.

Казна албан черин тургузар сорулга-биле бюджет албан чериниң хевирин өскертириниң чурумун Тыва Республиканың Чазаа доктаадыр.

6. Күрүнениң албан чериниң тургузукчу документизи болза, оң уставы болур. Күрүнениң албан чериниң уставы Тыва Рес-публиканың Чазааның доктаалы-биле бадылааны күрүнениң албан чериниң чижек уставына дүжүп турар ужурулуг.

Автономнуг албан чериниң уставын бадылаарын, олче өскерилгелер кириерин тургузукчунун хүлээлгезин болгаш бүрүн эргелерин күүседип турар Тыва Рес-публиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген органы боттандыра.

Бюджет азы казна албан черлериниң уставын бадылаарын, олче өскерилгелер кириерин Тыва Республиканың Чазааның доктааткан чурум езугаар боттандыра.

7. Күрүне албан чериниң удуртукчузун томуйлаарын база оң бүрүн эргелерин соксадырын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының ол күрүне албан черин башкарып турар органы боттандыра.

8. Күрүне албан чериниң удуртукчузу-биле күш-ажыл керээзин Тыва Республика-ның Чазааның доктаалы-биле бадылаан чи-

жек күш-ажыл керээзи-биле дүүштүр чарар

9. Автономнуг албан черинге хайгаарал чөвүлели тургустунар. Автономнуг алба-чериниң хайгаарал чөвүлелиниң кежигүн-нерин томуйлаар дугайында азы оларны бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксады дугайында шийтирни Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген органы хүлээп алыр. Автономнуг алба-чериниң ажылдакчыларының төлээзин хайгаарал чөвүлелиниң кежигүнү кылдыр томуйлаар азы оң бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр дугайында шийтирни автономнуг албан чериниң уставы-биле көрдүнгөн чурум езугаар хүлээп алыр.

42 чүүл. Күрүнениң албан черлериниң эт-хөреңгизи

1. Күрүнениң албан чериниң эт-хөреңгизи болза, Тыва Республиканың өнчү-хөреңгизи болур болгаш оларга дарый шалыпкын ажыглап-башкараар эргеге быжыглаттынар.

2. Күрүнениң албан чери бодунун ажыл-чорудулгазының, өнчү ээзиниң (тургузук-чунун) күрүне даалгаларының сорулгалары-биле болгаш эт-хөреңгини ажыглааны-биле дүүштүр хоойлу-биле доктааткан кызы-гаарларының иштинге ону эдилээр, ажы-лаар болгаш эргелеп-башкараар эргезин боттандыра.

3. Автономнуг албан чери Тыва Рес-публиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген органының чөпшээрели чок-ка, тургузукчунун оларга быжыглаан азы эт-хөреңги ээзиниң ол эт-хөреңгини садып алыр кылдыр үндүрүп берген акша-хөрең-гизи-биле автономнуг албан чериниң садып алганы шимчeves эт-хөреңгини болгаш онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгини башкараар эр-гези чок. Оң шалыпкын ажыглап-башкараар эргезинде турар арктан эт-хөреңгини, бир звес федералдыг хоойлу-биле өске чүүл көрдүмзэн болза, автономнуг албан чери боду аайлап-башкараар эргелиг.

Эт-хөреңгини онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгиниң категориязынга хамаарышты-рарының дугайында шийтирни Тыва Рес-публиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген органы хары угда айыткан эт-хөреңгини автономнуг албан черинге быжыглаар дугайында азы ону садып алыры-биле акша-хөреңгини аңгылаарының дугайында шийтирни хүлээп алыры-биле кады хүлээп алыр.

Автономнуг албан чериниң онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгизиниң даңзын болгаш хевирлерин Тыва Республиканың Чазааның доктааткан чурум езугаар тодарадыр.

Автономнуг албан чери Тыва Рес-публиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээ-леттирген органының чөпшээрели-биле авто-номнуг албан черинге быжыглаан азы ол эт-хөреңгини сады-биле аңаа тургузукчу-нун аңгылаан акша-хөреңгизи-биле автоном-нуг албан чериниң садып алган шимчeves эт-хөреңгизин, а ол ышкаш автономнуг албан черинде турар онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгини өске юридиктиг эргелиг чер-лерниң уставыг (склад) капиталынче кириер азы өске арга-биле ол эт-хөреңгини өске-даа юридиктиг эргелиг черлерге, оларның тургузукчузу азы киржикчизи кылдыр, уставыг (склад) капиталче ону кириери федералдыг хоойлу-биле кызыгаарлыг объектилерден аңгыда, шилчидер эргелиг.

4. Бюджет албан чери күүсекчи эрге-чагырганың күрүне өнчүзүн эргелеп-баш-караар талазы-биле төлээлеттирген органың чөпшээрели чокка, оларга быжыглаан азы ыңдыг эт-хөреңги сады-биле өнчү ээзиниң аңгылаан акша-хөреңгизи-биле бюджет албан чериниң садып алган онза үнелиг шим-чээр эт-хөреңгизин, а ол ышкаш шимчeves эт-хөреңгини эргелеп-башкараар эргези чок. Оң шалыпкын эргелеп-башкараар эргезинде турар арктан эт-хөреңгини бюджет албан чери, бир звес федералдыг хоойлу-биле өске чүүл көрдүмзэн болза, боду аайлап-башкараар эргелиг.

Бюджет албан чериниң онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгизиниң хевирлерин Тыва Республиканың Чазааның доктааткан чурум езугаар тодарадыр.

Бюджет албан чериниң онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгизиниң даңзын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының ол бюджет албан чери оң эргезинде турар органы тодарадыр.

Бюджет албан чери күүсекчи эрге-чагырганың күрүне өнчүзүн эргелеп-баш-караар талазы-биле төлээлеттирген органың чөпшээрели-биле коммерция эвес органи-зацияларга, оларның тургузукчузу азы кир-жикчизи кылдыр, акша-хөреңгини (бир звес оларны бээриниң негелделери-биле өске чүүл тургустунмаан болза) болгаш оларга быжыглаан азы аңаа өнчү ээзиниң ыңдыг эт-хөреңги садып алыр кылдыр аңгылаан

хөреңгизи-биле бюджет албан черинин алган онза үнелиг эт-хөреңгизинден өске-даа эт-хөреңгини, а ол ышкыш хемчөөс эт-хөреңгини дамчыдар эргелиг. Федералдыг хоойлулар-биле көрдүнген дарылгаларда болгаш чурум езугаар бюджет албан чери бо пунктунун дөрткү азында айтылган эт-хөреңгини ажил-ажы нийтиелдерини устаттыг капиталына кирир азы өске арга-биле оларның тургужузу азы киржикчизи кылдыр, ол хөреңгини оларга дамчыдар.

5. Казна албан чери күүсекчи эрге-чагырганын күрүне өнчүзүн эргелеп-башкара азы-биле төлээлеттирген органның чөйрөли чокка, эт-хөреңги хавыраар азы өс-арга-биле ону аайлап-башкараар эргези.

6. Казна албан чери юридиктиг эргелиг черинин тургужукузу (киржикчизи) болур эзи чок.

6. Күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп-башкара талазы-биле күүсекчи эрге-чарыгын төлээлеттирген органы артык, ыглаттынмай турар азы күрүне албан черинге шалыпкын ажыглап-башкара еде быжыглаан азы ындыг эт-хөреңги алыры-биле өнчү эззиниң аңгылаан а-хөреңгизи-биле садып алган, тускай улгазындан өскээр ажыглаттынып турар хөреңгини хавыраар болгаш оларны унуу-биле башкараар эргелиг.

43 чүүл. Эт-хөреңгини күрүнениң албан черинге быжыглаарының чуруму

1. Тыва Республиканың күрүнениң эт-хөреңгини күрүне албан черлериниң ша-кын ажыглап-башкараар эргезинге бы-лаарын күрүне өнчү-хөреңгизин эрге-башкара талазы-биле күүсекчи эрге-чарыгын төлээлеттирген органы боттан-ар.

2. Тыва Республиканың быжыглаттынган үнениң эт-хөреңгизин даңзыга учетка тузар болгаш күрүне албан чериниң ансызынче кирир ужурулг.

3. Казна албан чериниң садып алган эт-хөреңгизи казна албан чериниң шалыпкын карылгазынга турар болгаш бо чүүлдүн болгаш 2 пунктулары-биле доктааткан м езугаар быжыглаттынар.

4. Автономнуг болгаш бюджет албан чериниң садып алган эт-хөреңгизи ол ан черлериниң шалыпкын башкарыл-гынга турар болгаш оларны даңзыга ка кирир ужурулг.

44 чүүл. Тыва Республиканың күүсекчи чагырга органның күрүне албан чериниң башкарылганынче киржилгези Тыва Республиканың күүсекчи эрге-рга органны оларның эргезинде ту-күрүнениң албан черлеринге хамаа-тыр:

а) күрүнениң албан черлерин тургузар, организастаар болгаш дүжүрер талазы-а, оларның эргезинде турар күрүне албан чериниң хевирин өскерттир талазы-биле лдарны кирир, передача актызын азы ге балансызын бадылаар, дүжүрүр р комиссияларны томуйлаар, шилчир гаш узуткап турар балансыларны лаар;

б) күрүнениң албан чериниң уставын ржур;

в) күрүнениң албан чериниң удур-зун томуйлаар болгаш оң бүрүн эрге-н соксадыр, күрүнениң албан чериниң тукчузу-биле күш-ажыл керээзин чара аш үзөр, бир эвес автономнуг албан черинге ажил-чорудулганын чамдык ларынга федералдыг хоойлулар-биле тукчуну томуйлаарының болгаш оң н эргелерин соксадырының болгаш) оң-биле күш-ажыл керээзин чара-ың болгаш үзериңиң өске чуруму үнмээн болза;

г) Тыва Республиканың Чазааның ааткан чуруму езугаар күрүне албан чериниң ажил-чорудулгазы дээш рольду боттандыраар;

д) күрүнениң албан черлериниң удур-ларынга хамаарыштыр харысалга елдерин хүлээп алыр дугайында санал-ы кирир;

е) баланс тургузар болгаш аттестация ссияларының ажил-чорудулгазын зар болгаш организастаар, күрүнениң н черлериниң удуртукчуларының авырын белеткээр, учедун кылыр, илгезин боттандыраар;

ж) бюджет болгаш автономнуг албан черинге күрүне даалгаларын Тыва Рес-публиканың Чазааның доктааткан чуруму ар тургузар болгаш бадылаар;

з) күрүне даалгаларын бюджет болгаш автономнуг албан черлериниң күүседири н контрольду Тыва Республиканың аның доктааткан чуруму езугаар

боттандыраар;

и) бюджет албан чериниң тургузукчу документизи-биле көрдүнген, оң ажил-чорудулгазының кол хевирлеринге хамаа-рыштырган ажилдар кылыры, ачы-дуза чедирилгези дээш тыртар төлевирни эртем, өөредилге, кадык камгалалы, культура, социал камгалал, чонну ажилга хаара тудар, күш-культура болгаш спорт адырларынга, а ол ышкыш хамаатыларга болгаш юри-диктиг эргелиг черлерге республика бюд-жединден субсидиялар хевиринге акшалан-дырып турар өске-даа адырларга күрүне даалгазының доктаатканындан ажыр тода-радырының чурумун тургузар;

к) эргезинде турар бюджет албан черлериниң онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгизиниң даңзызын тодарадыр;

л) бюджет албан черлеринге улуг дугуржулгалар кылырынга чөпшээрелди бээр, а ол ышкыш ону кылырынга сонур-галдыг дугуржулгаларны чүүлдүг деп көөр;

м) бюджет албан чериниң хуусаа эрте берген кредитор өрезиниң эң ындыкы хуу-саазын доктаадып тургузар;

н) автономнуг албан чериниң хайгаарал чөвүлелинге көөр кылдыр автономнуг албан чериниң филиалдарын тургузарының болгаш узуткаарының дугайында, оң төлээ черлерин ажыдарының болгаш хаарының дугайында саналдарны кирир;

о) күрүне албан черлеринге быжыг-латтынган шимчөөс объектилерге хамаа-рыштыр инвестицияларны ажыглаар талазы-биле дугуржулгалар чарарынга чөпшээрелди бээр;

п) күрүнениң албан чериниң саң-хөө-ажыл-агый чорудулгазының планын тур-гузарының болгаш бадылаарының чурумун Россия Федерациязының Саң-хөө яамы-зының тодарааткан негелделеринге дүүштүр тургузар;

р) күрүнениң албан чериниң ажил-чору-дулгазының түнелдериниң дугайында бол-гаш оларга быжыглаан Тыва Республиканың күрүнениң эт-хөреңгизин ажыглап тура-рының дугайында отчетту тургузарының болгаш бадылаарының чурумун тургузар;

с) автономнуг албан черлерин сайзы-радып хөгжүдеринче угланган болгаш саң-хөө хандырылганын Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидияларның дузазы-биле боттандырып турар хемчег-лериниң даңзызын тодарадыр;

т) федералдыг хоойлужулга-биле, бо Хоойлу-биле болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм акты-лары-биле доктааткан өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар.

45 чүүл. Күрүнениң албан черлерин эде организастаары болгаш узуткаары

1. Күрүнениң албан черлерин эде орга-низастаарын болгаш узуткаарын ведомство аразының (балансылыг) комиссиязының түнелинге үндезилеп боттандыраар.

Бюджет азы казна албан черлерин эде организастаар болгаш узуткаар дугайында, а ол ышкыш эде организастаарын болгаш узуткаарын чорудар дугайында шийтирни хүлээп алырын Тыва Республиканың Чазаа-ның доктааткан чуруму езугаар боттан-дыраар.

2. Автономнуг албан черин эде орга-низастаар дугайында шийтирни Тыва Рес-публиканың Чазаа хүлээп алыр. Автономнуг албан черин эде организастаарын феде-ралдыг хоойлужулга-биле доктааткан чурум езугаар боттандыраар.

Автономнуг албан черин узуткаарын болгаш узуткап чок кылырын чорудар дугайында шийтирни хүлээп алырын Тыва Республиканың Чазааның доктааткан чуруму езугаар боттандыраар.

3. Кредиторларның негелделерин хан-дырганының соонда артып калган авто-номнуг болгаш бюджет албан черлериниң эт-хөреңгизин, а ол ышкыш федералдыг хоойлулар-биле дүүштүр автономнуг бол-гаш бюджет албан черлериниң хүлээл-гелеринге хамаарыштыр хемчег алыры бол-дунмас эт-хөреңгини узуткап турар комис-сия күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп-баш-караар талазы-биле күүсекчи эрге-чагыр-ганын төлээлеттирген органынче дам-чыдаар.;

5) 51-ги чүүлге дараазында уткалыг 31 болгаш 32 кезектерин немээр;

«31. Тыва Республиканың Чазаа кален-дарылыг чыл төнгөн соонда бир ай дургу-зунда, Тыва Республиканың Дээди Хура-лынче (парламентизинче) эрте берген чылда Тыва Республиканың күрүне эт-хөреңгизиниң даңзызынче кириген өскерилгелер дуга-йында медээни чорудар.

32. Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи), Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) комитеттери

болгаш депутаттары, тодаргай үениң бай-далы-биле, Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизиниң даңзызында турар эт-хөреңги дугайында медээни айтыраар эргелиг.». 2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан

Тыва Республиканың Курлавыр фондузунун дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың май 23-те хүлээп алган

Бо Хоойлу Россия Федерациязының Бюджет кодекзиниң 81.1 чүүлү-биле дүүштүр ажылдап кылдынган болгаш Тыва Республиканың Курлавыр фондузун тургузарын, оң акша-хөреңгизин хевирлеп тургузарының болгаш ажыглаарының чурумун көрүп турар.

1 чүүл. Нийти дүрүмнөр

Тыва Республиканың Курлавыр фондузу (моон ыңай — фонд дээн) болза, Тыва Рес-публиканың чарыгдал кылыр хүлээлгелерин саң-хөө-биле хандыраарыга Тыва Респу-бликаның республика бюджетиниң орулга-лары чедишпейн барган таварылгада, Тыва Республиканың чарыгдал кылыр хүлээл-гелерин күүседири кылдыр бердинген Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөреңгизиниң кезээ болур.

2 чүүл. Фондунун акша-хөреңгизин хевирлеп тургузарының чуруму

1. Фондуну Тыва Республиканың рес-публика бюджетиниң чедишпес кезээнин акшаландырышыкынын кылыр дөстөрнүң составынга ээлчеглиг саң-хөө чылының эге-зинде Тыва Республиканың республика бюд-жединиң чаңгыс аай агар санында акша-хөреңгизин тускай сорулга чок артып калган кезээнден тургузар.

2. Фондунун хемчээлин ээлчеглиг саң-хөө чылында болгаш планныг үеде Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың Хоойлузу-биле бадылаар.

3 чүүл. Фондунун акша-хөреңгизин ажыглаар чуруму

1. Тыва Республиканың чарыгдал кылыр хүлээлгелерин саң-хөө-биле хандыраарыга Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгалары чедишпейн барган таварыл-гада, фондунун акша-хөреңгизин Тыва Рес-публиканың социал болгаш экономиктиг ужу-уткалыг чарыгдал кылыр хүлээлге-лерин күүседириге ажыглаар, оң иштинде бирги ээлчег чуруму-биле дараазында чүүлдерге:

1) Тыва Республиканың казна албан чер-лериниң ажилдакчыларының күш-ажыл төлевиринге болгаш күш-ажыл төлевириниң талазы-биле төлевирлерге немей санааш-кыннарга;

2) хөй-ниитиниң нормативтиг хүлээл-

«Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киририниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012 чылдың май 23-те хүлээп алган

1 чүүл

2011 чылдың ноябрь 28-те № 1031 ДХ-1 «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгул-даларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Шын», 2011 чылдың февраль 14-те; «Тувинская правда», 2011 чылдың февраль 29-та) дараазында өскерилгелерни кирир:

1) 9-ку чүүлдүн 6 кезээнге «боттан-дыраар» деп сөстүн мурнунга «Дээди Ху-рал», деп сөстөрнү немээр;

2) 16-гы чүүлдүн 9 кезээнин бирги до-маанга «хүлээлгелиг» деп сөстү «эргелиг» деп сөс-биле солуур;

3) 21-ги чүүлге «25» деп саннарны «28» деп саннар-биле солуур;

4) 22-ги чүүлге:

а) 1 кезектин 7 пунктузунга «, а ол ыш-каш хуусаа бетинде бадылаашкыны» деп сөстөрнү немээр;

б) 2 кезээн дараазында эдилге-биле бижири:

«2. Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери, бир эвес үстүнде турар соң-гулда комиссиязының адресинге ол участок соңгулда комиссиязының ажылынга (ажыл кылбаанынга) бадылаашкын чуруму болгаш (азы) бадылаашкыннар санаарының чуруму хажыттынган дээн хевирлиг, хомудалдар (билдиришкиннер) кирбээн болза, азы бол-за, бир эвес ындыг фактыларга хамаа-рыштыр суд сайгарылгазы чоруттунмайн турар болза, соңгулдалар түнелдерин албан-езузу-биле парлаан хүнден он хонук эрткенде, соксаар. Соңгулда участогунда бадылаашкыннар түнелдеринге хамаарыш-тыр хомудалдар кирген болза, чогуур соңгулда комиссиязының бүрүн эргези хомудалга (билдиришкинге) хамаарыштыр үстүнде турар соңгулда комиссиязы ший-тир хүлээп алган хүнден, азы судтун

хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай 2012 чылдың июнь 14 № 1370 ДХ-1

гелерин күүседириге.

2. Фондунун акша-хөреңгизин Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы башкараар. Чоруп турар саң-хөө чылында Тыва Рес-публиканың республика бюджетиниң күүселдезиниң үезинде тыттып келир түр када касса үзүктелишкини тыттып келген таварылгада фондунун акша-хөреңгизин бо чүүлдүн 1 кезээ-биле доктааткан сорул-галарга ажыглаар.

3. Фондуну ажыглап турар үеде оң хем-чээлин оскерли бергенин, Тыва Респу-бликаның республика бюджетиниң чедишпес кезээнин акшаландырышыкынының дөстө-риниң аайы-биле, Тыва Республиканың рес-публика бюджетиниң акша-хөреңгизиниң учедун езугаар агар саннарда артып калган акша-хөреңгизиниң өскерлишкини кылдыр көргүзөр.

4 чүүл. Фондунун акша-хөреңгизиниң ажыгалы дээш контролю

1. Фондунун акша-хөреңгизин ажыглап турарының контролун Россия Федера-циязының бюджет хоойлужулгазы-биле дүүштүр боттандыраар.

2. Фондунун акша-хөреңгизиниң ажыг-лаашкынының дугайында медээни Тыва Рес-публиканың Дээди Хуралында (парламен-тинизинче) болгаш Тыва Республиканың Са-налга палатазынче республика бюджетиниң күүселдезиниң дугайында квартал санының отчетдунга кожар документилен болгаш материалдар-биле кады кирир.

3. Фондунун акша-хөреңгизиниң ажыг-лаашкынының дугайында отчетту Тыва Республиканың Дээди Хуралында (парла-ментизинче) болгаш Тыва Республиканың Саналга палатазынче республика бюджетиниң күүселдезиниң дугайында чыл отчету-биле катар хары угда кирир документилен болгаш материалдар-биле кады кирир.

5 чүүл. Бо Хоойлуның күштүг болуп киририниң чуруму

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай 2012 чылдың июнь 14 № 1372 ДХ-1

шиитири күштүг болуп кирген хүнден эгелеп соксаар.;

5) 26-гы чүүлдүн 11 кезээнин 2 пунктузунга «а ол ышкыш» деп сөстөрнүң соонга «хуусаа бетинде бадылаашкын хүннеринде» деп сөстөрнү немээр;

6) 34-кү чүүлдүн 6 кезээнге «8» деп санны «12» деп саннар-биле солуур;

7) 35-ки чүүлдүн 2 кезээнин 5 пунктузун күжүн чидирген деп санаар;

8) 37-ги чүүлдүн 5 кезээнге «бо Хоойлуга 5 капсырылга езугаар майык-биле» деп сөстөрнү «Россия Федерациязының хамаа-тыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федерал-дыг хоойлуга 5 капсырылга езугаар майык-биле» деп сөстөр-биле солуур, дараазында уткалыг домакты немээр: «Хол үжүүнүң хуудузуна хол үжүүнүң хуудустарын белет-кээри-биле төлевир кылган тускай соңгулда агар санының дугаарын айтыр.;

9) 75-ки чүүлге:

а) 5 кезээнин 3 пунктузунга «бады-лаашкын болур черден داشкаар» деп сөс-терниң мурнунга «бадылаашкын хүнүнде» деп сөстөрнү немээр;

б) 28 кезээнин бирги домаанга «хү-лээлгелиг» деп сөстү «эргелиг» деп сөс-биле солуур;

10) 76-гы чүүлдүн 2 кезээнин үшкү абзазынга «хүлээлгелиг» деп сөстү «эргелиг» деп сөс-биле солуур.

2 чүүл

Бо Хоойлу, ону албан-езузу-биле парлаан хүнден он хонук эрткенде, күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай 2012 чылдың июнь 14 № 1374 ДХ-1

БАЙДАЛ ООЖУРГААН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында.)

Наталья Беспалованың чугаалап турары-биле алырга, онкология салбырында иштиг-сааттыг херэ-женнерни чыттырып турары эпчок болбайн канчаар. Ынчалза-даа ук оран-савада аарыг кижилер чыдар салбыр-биле акушер-гинеколог дузаы чедирер салбырны шыңгы аңгылаан. Божуур херэ-женнерни чыттырылганын бетиңде эмнелгенин оран-савазынга косметиктиг септелгени чоруткан, янзы-бүрү микробтардан тускай арыглаашкынны кылган. Онкология эмнелгенин чоогунда гинекология болгаш ТР-ниң Перинаталдыг төвүнүн чанында турары база божуур херэ-женнерге таарымчалыг байдалды тургузуп турар. Мындыг хемчегни алырындан өске кандыг-даа арга чок болган дээрзин Наталья Вениаминовна чугаалап турар.

Кызылдың №1 божудулга бажыңының капитал септелгезин доозары-биле янзы-бүрү аргаларны ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы өөренип көрүп турарын үстүнде айыттым. Хоорайның уруглар эмнелгезинин капитал септелгезин чорударынче тускайлаан 42 млн. рубльди байдалдың бергедежи келгени-биле №1 божудулга бажыңыңе шилчидер дугайында өскерилгелерни кадык камгалалдың чаартылга програм-

мазынче киирген. Амгы үеде федералдыг органнарда эде тургустунушкунун болуп турары-биле ук херектиң көрүлдөзи шала саадап турар. Бир эвес РФ-тиң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызынга ТР-ниң кадык камгалалының чаартылга программасынче киирген өскерилгелерни деткиптер болза, 42 млн. рубльди №1 божудулга бажыңының септелгезин дарый доозары-биле шилчидер. Божудулга бажыңының септелгезинин тендер садыглажышкыны узамдыга бээринин магадылалы база бар. Ынчангаш божудулга бажыңы күстен бээр ажылгала кирер дээрзин Наталья Беспалова дыңнаткан.

Ие-чаш болгаш санаторий-курорт ажыл-агыйының талазы-биле эргелелдин начальниги Эрен-маа Ондар божудулга талазы-биле республикада бар өске-даа айтырыгларга тодаргай харыыларны берген.

А ТР-ниң Перинаталдыг төвү июль 1-ден эгелеп божуур херэ-женнерни хүлээп ап эгелээр. Оон-биле байдал чүгээртээр дээрзи билдингир. Ынчангаш божуур херэ-женнерге, оларга чедимчелиг акушер-гинеколог дузазын чедирип, таарымчалыг байдалды тургузуп, болдунар-ла хемчеглерни ап

ТР-ниң кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыдының бирги ораакчызы Наталья Беспалова.

чорудуп турар. Бо хүнде иштиг-сааттыг, божуур херэ-женнерге, оларның эмнедип, эмчи хайгааралыгга туруп, чиигээр айтырыгларының талазы-биле улуг берге-дээшкннер чок. Бо бүгү айтырыглар ТР-ниң Чазааның, Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының шыңгы кичээнгейинде турар.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Чингис Сааяның тырттырган чурчу..

Спорт • Спорт • Спорт

КИКБОКСИНГИНИҢ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ ХЕВИРЛЭЭР

Эрткен дыштаныр хүннерде "Херел" спорт залында албан-хүлээлгезин күүседип чорааш, амы-тынындан чарылган патруль-таңныыл албанының ажилдакчыларының чырык адынга тураскааткан кикбоксинг маргылдаазының бирги турнири болуп эрткен.

Полицияның майору Мерген Балажыктың чугаалап турары-биле алырга иштиги херектер органнының ажилдакчыларының база оларның ажил-ижинин дугайында чөптүг үзел-бодалды хевирлээринге мындыг хевирлиг маргылдаалар улуг идигни бээр

ужурлуг. Спорттун бир хевир кикбоксингини шилип алганы таварылга эвес, чүге дээрге ону полиция ажилдакчыларының тренировкаларында ажылгап турар.

Турнирге республиканың күзелдиг 50 ажыг спортчулары 10 аңгы деңзи бөлүктөргө киришкен. Оларның аразында чүгле патруль-таңныыл албан черинин ажилдакчылары эвес, а каайлы албан черинин база суд приставтарының ажилдакчылары дээш, оон-даа өскелер бар болганы онзагай.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албанындан.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үеңиң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

Байыр чедиришкени

Өвүрнүн Дус-Дагда 40 чыл кады чурттаан, 60 харлаан Борис, Кызыл-Уруг Санчат-оолдарга.

Ада-ие хеймереги Боря безин Алданнапкан, үе-шагның маңгырын, аа, Баштап чоруур ынак эжи Кызыл-Уруг База катап юбилейлээн хүнүңерде Амыдырал, ажил-ишке, ажы-төлге Аас-кежин, чедиришкени, кадыкшылды Ам-даа хөй чыл уругларның аразынга Ажыктыг бооп чурттанар! — деп йөрээдивис.

Кызылда улуг акызы, чаавазы Альберт, Зоя, эштери Нина, Славадан.

ЧУРТТАКЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Тыва Республика талазы-биле юристерниң ассоциациязы 2012 чылдың июнь 22-де 09.00 шактан 17.00 шакка чедир республиканың чонунга юриктиг дузаны чедирери-биле халас Хүлээп алышкын хүнүн дараазында адрестерге хүлээп алыр: В.В. Путинниң Хөй-ниити хүлээп алышкын кылыр черинге; А.С. Пушкин аттыг библиотекага (төп библиотека); Кызыл хоорайның микрорайоннарының хөй-ниити хүлээп алыр черлеринге, Кызыл хоорайның болгаш республиканың районнарының нотариалдыг контораларына, кожууннар администрацияларына чорударын дыңнадып тур.

"ААР ӨРТЕКТИГ" БАШТАК

Кызыл хоорайның аэровокзалында частыр херексел чажыра салган деп медээни алган соонда, полиция ажилдакчылары 4 шактын дургузунда меге медээ дыңнаткан кижини тыпкан. Ол-ла албан черинин 25 харлыг ажилдакчызы болган. Чаа ажилдап келген таңныылдың реакциязын хынаар дээш баштактанып, меге медээни берген дугайында ол чугаалаан.

Мындыг кем-херек үүлгеткен хамаатыга хамаарыштыр чугаалаарга, ону 200 муң рубль чедир торгап азы 3 чылга чедир хосталгазын казып шиидип болур.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албанындан.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызы база Кызыл хоорайның мэриязы 2012 чылдың июнь 23-тен эгелеп дараазында суббота санында Эки турачылар кудумчузунга эртенгинин 8 шактан 15 шакка чедир көдээ ажыл-агый ярмарказын эрттирип эгелээр чарлап тур. Бүгү чонну, киржир күзелдиг бүдүрүкчүлери, улуг-биче бүдүрүлгелерни, фермер ажыл-агыйлыгларны, бот сайгарлыкчыларны идепкейлиг киржиринче чалап тур бис.

Харылзажыр тел. 89235423935.

Оргкомитет.

ТЕАТР
ХАГДЫНЫЫШКЫНЫНЧЕ
ЧАЛАП ТУР

Июнь 23-те 24 шакта (дүнеки көргүзүг) пластиктиг шии «Сөс чокка» («Аэропорт», «Сотворение мира»)

Июнь 27-де 18.00 шакта Л. Кан-оол. Музыкалыг трагедия «Дембээрел», Музыкалыг Октябрь Сааяны.

Июнь 28-те 18.00 шакта Ж. Фейдо. Фарс «Улаарай бер!»

Июнь 29-та 18.00 шакта А. Островский. Комедия «Орулгалыг албан-дужаал».

Июнь 30-де 18.00 шакта В. Красногоров. Комедия «Ынак чор менээ, ынак чор!»

Пенсионерлерге, студентилерге, 1-2 бөлүктүн инвалидтеринге, школачыларга база бир эвес шии көрүп келген бөлүктүн кижилери 10-дан көвүдей бээр болза, оларга 30 хуу чиигелдени бээр.

Театрның кассазы: 2-11-41

Күш чок деп санаар

Чеди-Хөл кожуунун Ак-Тал ортумаа школазының Айрана Анаольевна ОЮННУҢ адынга 2008 чылдың июнь 14-те тывысканы 17 АА 0012307 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Өвүр кожуунун Хандагайты ортумаа школазының Долаана Борисовна ДОНГАКТИҢ адынга 1997 чылдың июнь 20-де тывысканы А 1893503 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун ораакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлөтүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9000. Чагыг 68. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счёт № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде бүртүккээ. Херечилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакциянын туружу-биле дүүшлейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.